

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

А.М. ПАЛУЯН

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)

**Заданні да кантрольнай работы
для студэнтаў завочнага факультэта
спецыяльнасці I – 24 01 02 –
“Правазнаўства”**

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫКАНАННЯ КАНТРОЛЬНАЙ РАБОТЫ

Курс “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” уведзены для студэнтаў спецыяльнасці “Правазнаўства”, каб садзейнічаць развіццю вуснай і пісьмовай мовы студэнтаў, будучых спецыялістаў. Авалоданне высокай моўнай культурай спрыяе лагічнасці, выразнасці, дакладнасці маўлення прадстаўнікоў усіх прафесій.

Асабліваасцю вывучэння курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” пры завочнай форме навучання з’яўляецца тое, што аб’ём самастойнай работы студэнта па выпрацоўцы маўленчых навыкаў і ўменняў перавышае аб’ём практычных аўдыторных заняткаў з выкладчыкам. Суаднясенне аўдыторных і самастойных гадзін, якія адводзяцца на поўны курс навучання роўнае 8/34.

Самастойная работа студэнта па засваенні курса беларускай мовы (прафесійнай лексікі) накіравана на паглыбленне ведаў на ўсіх моўных узроўнях, выяўленне спецыфікі беларускай мовы, авалоданне навуковай тэрміналогіяй адпаведна выбранай спецыяльнасці, уменне карыстацца тлумачальнымі, перакладнымі і спецыяльнымі слоўнікамі і дапаможнікамі. З улікам таго, што на Беларусі ў якасці дзяржаўнай выступае не толькі беларуская, але і руская мова, пры засваенні курса значная ўвага надаецца супастаўленню і выяўленню адрозненняў абедзвюх моў.

Студэнт павінен ведаць сістэму лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў беларускай мовы, іх камунікацыйныя магчымасці, адэкватна перакладаць навуковыя, спецыяльныя і службовыя тэксты з рускай мовы на беларускую і наадварот, улічваючы стылістычную прыналежнасць і асабліваасці лексіка-граматычнай будовы тэксту, набыць навыкі пісьменнага афармлення справавых дакументаў і лістоў, падрыхтоўкі і правядзення публічных выступленняў, справавых размоў, умець аналізаваць і інтэрпрэтаваць спецыяльныя агульнанавуковыя і сацыяльна-палітычныя тэксты на беларускай мове, асабліваасці беларуска-рускага і руска-беларускага білінгвізму.

Для таго каб дасягнуць указанага ў праграме ўзроўня валодання мовай, неабходна сістэматычна працаваць над фарміраваннем навыкаў практычнага карыстання беларускай мовай у яе вуснай і пісьмовай формах. Асабліва ўвага павінна быць скіравана на нацыянальна адметныя моўныя факты і з’явы.

Неабходна памятаць, што здольнасці развіваюцца ў працэсе работы, што асэнсаваны матэрыял запамінаецца лягчэй, што навык выпрацоўваецца шляхам неаднаразова выкананага дзеяння.

1. Пры выкананні 1 і 2 заданняў паўтарыце правілы правапісу галосных і зычных (гл. матэрыял для даведак) і выкарыстоўвайце арфаграфічны слоўнік
2. Для выканання задання № 3 неабходна ведаць правілы перадачы спалучэнняў галосных у беларускай мове, правапіс спалучэнняў зычных, правілы перадачы на пісьме такіх фанетычных з’яў, як дзеканне і цеканне, падаўжэнне зычных (гл. матэрыял для даведак). Можна выкарыстаць перакладны руска-беларускі слоўнік.
3. У заданні № 4 правяраецца правапіс вялікай літары (гл. матэрыял для даведак).
4. Пры выкананні задання № 5 неабходна засвоіць правілы вызначэння роду і ліку назоўнікаў. Асабліваю ўвагу звярніце на вызначэнне роду ўласных назоўнікаў, складанаскарочаных і агульных нескланяльных (гл. матэрыял для даведак).
5. Для правільнага выканання заданняў №№ 6 -7 неабходна ўмець вызначаць тып скланення, тып асновы, лексічнае значэнне, асабліваасці правапісу канчаткаў назоўнікаў, у прыватнасці рознаскланяльных, а таксама асабліваасці скланення і правапісу займеннікаў (гл. матэрыял для даведак).
6. Пры выкананні задання № 8 неабходна ўмець вызначаць тып спражэння дзеяслова, засвоіць правапіс канчаткаў дзеясловаў (гл. матэрыял для даведак).
7. Для правільнага выканання задання № 9 трэба паўтарыць правілы скланення і правапісу лічэбнікаў, ужыванне лічэбнікаў з назоўнікамі (гл. матэрыял для даведак).
8. Пры выкананні задання № 10 паўтарыце правілы правапісу зычных на стыку кораня і суфікса і правілы ўтварэння прыналежаўных прыметнікаў у залежнасці ад роду назоўніка (гл. матэрыял для даведак).

9. Для выканання задання № 11 паўтарыце правілы правапісу суфіксаў дзеясловаў, правілы ужывання лічэбнікаў з назоўнікамі, асабліваасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове (гл. матэрыял для даведак). Пры неабходнасці карыстайцеся перакладным руска-беларускім слоўнікам.

1. Заданне № 12 прадугледжвае засваенне правілаў напісання слоў асобна, разам, праз злучок (гл. матэрыял для даведак). Пры неабходнасці карыстайцеся арфаграфічным слоўнікам.

2. Для правільнага выканання задання № 13 памятайце, што сінонімы – гэта словы, якія парознаму гучаць і пішуцца. але маюць блізкае лексічнае значэнне (напрыклад: *інцыдэнт – выпадак*); антонімы – гэта словы, процілеглыя па лексічным значэнні (напрыклад: *мінорны – мажорны*).

3. Пры выкананні задання № 14 звярніцеся да двухтомнага “Слоўніка іншамоўных слоў” А.М.Булыкі, пяцітомнага “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” ці аднатомнага “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы”.

4. У заданні № 15 неабходна, карыстаючыся падручнікам, запісаць правілы пастаноўкі знакаў прыпынку на ўказанае правіла і прывесці прыклады сказаў.

5. У заданні № 16, карыстаючыся перакладным руска-беларускім слоўнікам, перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з перакладу пяць юрыдычных тэрмінаў і з дапамогай “Юрыдычнага энцыклапедычнага слоўніка” запішыце побач лексічнае значэнне гэтых тэрмінаў і крыніцу паходжання (спрадвечна беларускае ці запазычанае; калі запазычанае – з якой мовы).

6. У заданні № 17 з дапамогай перакладнога беларуска-рускага слоўніка запішыце пераклад тэкста на рускую мову.

7. У канцы абавязкова ўкажыце, якой літаратурай і слоўнікамі вы карысталіся: аўтар, назва кнігі, год выдання, месца выдання, колькасць старонак.

АФАРМЛЕННЕ КАНТРОЛЬНОЙ РАБОТЫ

1. У адпаведнасці з вучэбным планам спецыяльнасці вам неабходна выканаць кантрольную работу. У дапаможніку прапануюцца 5 варыянтаў. Вы выбіраеце для выканання адзін варыянт у залежнасці ад таго, на якую літару пачынаецца ваша прозвішча на беларускай мове. Астатнія варыянты можна выкарыстаць у якасці матэрыялу для падрыхтоўкі да заліку і самастойнай работы.

2. Выконваецца пісьмовая кантрольная работа ў асобным сшытку. Вокладка падпісваецца наступным чынам:

*Кантрольная работа
на беларускай мове (варыянт № ...)
студэнта (студэнткі) ... курса завочнага факультэта групы ...
спецыяльнасці “Правазнаўства”
Прозвішча, імя, імя па бацьку*

3. Кантрольная работа выконваецца чарнілам сіняга ці чорнага колеру, акуратным почыркам. Пры выкананні кантрольнай работы пакідайце ў сшытку палі для заўваг, тлумачэнняў і метадычных указанняў рэцэнзента. Абавязкова пішыце нумар і змест задання. У заданнях на пераклад матэрыял павінен быць размешчаны наступным чынам:

Левая старонка	Правая старонка
палі тэкст на рускай мове	палі тэкст на беларускай мове

4. Заданні кантрольнай работы павінны выконвацца ў той паслядоўнасці, у якой яны размешчаны ў даным дапаможніку. У канцы работы абавязкова ўказвайце спіс выкарыстанай літаратуры і слоўнікаў.

5. Выкананую кантрольную работу накіроўвайце для праверкі і рэцэнзавання на адрас універсітэта ў вызначаныя тэрміны. Пры станоўчай рэцэнзіі студэнт, які выканаў кантрольную работу, дапускаецца да яе абароны ў выглядзе гутаркі з выкладчыкам у час сесіі ці вызначаныя ў міжсесійны перыяд дні кансультацый для студэнтаў-завочнікаў.

6. Калі кантрольная работа выканана без захавання ўказаных патрабаванняў ці не поўнасцю, яна вяртаецца студэнту без праверкі.

7. Калі ў кантрольнай рабоце дапушчана шмат памылак, яна атрымлівае адмоўную рэцэнзію і накіроўваецца студэнту для дапрацоўкі. Перапрацаваная і выпраўленая кантрольная работа рэцэнзуецца ва ўстаноўленым парадку.

Кантрольная работа
Варыянт 1 (А, Б, В, Г, Д)

1. Пастаўце націск у словах: выпадак, дакумент, шэсцьдзясят, спіна, Мазыр, гваздзікі, індустрыя, кулінарыя, сівы, грамадзянін.

2. Устаўце прапушчаныя літары:

э, а, ы: карц...р, р...гламент, поч...рк, інж...нер, бухгалт...р;

е, я: с...л...нін, кал...ндар, с...ржант, г...нерал, ...ўрэй;

о, а: в...страверхі, шыр...капелчы, п...ліклініка, п...літэхнічны, ч...рнавалосы;

ы, і, й: звыш...дэйны, суб...спектар, аб...мшэць, за...нелы, вы...граваць;

у, ў: татары...с, гомельскі...нівермаг, фра...; а...тамат, жанчына-...рач;

мяккі знак або апостраф: В...етнам, сем...сот, п...яніца, сядз...це, здароў...е;

в: ...унія, ...обыск, ...ордэр, за...очны, ...Орша;

з, с: бе...дакорны, бя...спрэчны, ра...сол, ра...шчодрыцца.

3. Запішыце па-беларуску: район, теория, иезуит, клиент, аптека, командир, гвардеец, двести, ванна, Алла, Наталья, проездной, контрастный, фашистский.

4. Спішыце, раскрываючы дужкі: паліто (Н,н)аташына, (К,к)упалаўская стыпендыя, (Л,л)ядовы (П,п)алац, (П,п)рэзідэнт, (Дз,дз)ень (Н,н)езалежнасці.

5. Дапішыце канчаткі прыметнікаў: чорн... кава, неразборлів... подпіс, сін... чарніла, маленьк... шымпанзэ, сонечн... Тбілісі, шырок... Сож, вядом... рэжысёр Іванова.

6. Запішыце назоўнікі ў 1) месным склоне: вёска, дуга, дачка, міліцыя, дача, краіна, мозг, страх, двор, музей, тэлефон, муж, Васіль, Рыгор, Сібір; **2) творным склоне:** Сібір, кроў, далонь, медзь; **3) родным склоне:** зуб, твар, долар, інсульт, крык.

7. Праскланяйце: Леў Сапега, Ірына Сапега, бацька, Саша, дзіця, імя, ты.

8. Праспрагайце: бегчы, жыць.

9. Запішыце лічбы словамі: звыш 867 рублёў, 10-тысячны жыхар, перад 984 слухачамі, 2,5 метра.

10. Утварыце ад назоўнікаў прыналежныя прыметнікі, складзіце з імі словазлучэнні і запішыце (напр.: брат – братаў капялюш): бабуля, бацька, дачка, Алесь, Алеся.

11. Запішыце па-беларуску: в двухстах метрах от дома, сестра старше брата, в первых числах месяца, ухаживать за ребенком, послать за хлебом, болеть корью, заведующий кафедрой, встречая, встретив, встречаясь, встретившись, угрожающее положение, контролирующие органы, два новых дома, нечего взять, информировать, подписывать, накануне, шурин, отчим.

12. Спішыце, раскрываючы дужкі: усходне(славянскі), унтэр(афіцэр), дробна(паколаты), абы(які), хто(небудзь, усё(такі), такі(прыехаў), абы(сказаць), дзе(сьці), зрабіла(б), сказаў(жа), як(раз), па(беларуску), на(памяць), усё(роўна), па(двое), па(першае), не(скошаная) трава, план не(выкананы), зусім не(пісьменная) работа, далёка не(поўны) пералік, паў(горада).

13. Да іншамоўных слоў падбярыце беларускія сінонімы: абстрактны, аварыя, акупант, гарантыя, лозунг, рэзюме, экзэмпляр, эпізод, аргумент, рэзерв, фізіяномія.

14. Запішыце лексічнае значэнне слоў: імпічмент, анархія, менталітэт, тэрор.

15. Пастаноўка працяжніка паміж дзейнікам і выказнікам. Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі і сказах з абагульняльным словам і аднароднымі членамі.
(запішыце правілы і прыклады сказаў)

16. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з яго 5 юрыдычных тэрмінаў з указаннем іх лексічнага значэння і паходжання: Под предметом финансового права, как и любой другой отрасли права, понимаются определенные общественные отношения. Предмет данной отрасли права отличают отношения, возникающие в результате финансовой деятельности государства. Однако следует иметь в виду, что при этом возникают не только чисто финансовые отношения, но и отношения другого рода, которые регулируются соответствующими отраслями права.

Отношения, составляющие предмет финансового права, исключительно многообразны и могут быть сгруппированы по различным признакам. Финансовые отношения отличает, прежде всего, то, что они возникают в связи с образованием, распределением и использованием государственных денежных фондов. Во-вторых, материальной основой этих отношений всегда выступают деньги или денежные обязательства. В-третьих, одной из сторон этих отношений обязательно выступает государство в лице органов, представляющих его интересы.

Именно указанные особенности выделяют финансовые отношения из денежных отношений. По функциональному признаку к предмету финансового права относятся: закрепление структуры финансовой системы государства, разграничение прав и обязанностей между участниками финансовых отношений, регулирование отношений, возникающих в ходе их финансовой деятельности.

17. Перакладзіце тэкст на рускую мову:

Як ужо адзначалася, падрыхтаванне і замах — гэта частковае выкананне якога-небудзь прадугледжанага ў Крымінальным кодэксе складу злачынства; таму яны кваліфікуюцца па тым артыкуле (ці яго частцы) кодэкса, якая прадугледжвае гэты склад злачынства. Апрача гэтага, робіцца спасылка на артыкул Агульнай часткі Крымінальнага кодэкса, у якім ідзе гаворка аб адказнасці за падрыхтаванне злачынства і за замах на злачынства (гэта сведчыць аб тым, што злачынства не даведзена да канца, з'яўляецца няскончаным) — ч. 1 арт. 15 або ч. 2 арт. 15 КК.

Паколькі прыкметы падрыхтавання і замаху апісаны ў абагульненай форме ў Агульнай частцы Крымінальнага кодэкса, а ў іх кваліфікацыі ўказваецца таксама адпаведны артыкул Асаблівай часткі гэтага кодэкса, можна лічыць юрыдычнай падставай да прыцягнення асобы да крымінальнай адказнасці за няскончанае злачынства наяўнасць у яе дзеяннях складу падрыхтавання да адпаведнага злачынства або складу замаху на гэта злачынства. Прыкметы гэтых няскончаных злачынстваў заканадаўца не палічыў неабходным апісаць кожны раз асобна ў Асаблівай частцы кодэкса, таму даў іх абагульняльнае азначэнне ў Агульнай частцы кодэкса, маючы на ўвазе, што канкрэтны змест складаў падрыхтавання і замаху павінен устанаўлівацца шляхам сумеснага прымянення артыкулаў Агульнай і Асаблівай частак кодэкса. Такім чынам, і ў дадзеным выпадку застаецца непарушным палажэнне Крымінальнага кодэкса Рэспублікі Беларусь аб тым, што крымінальная адказнасць магчыма толькі пры наяўнасці ў дзеяннях асобы складу злачынства.

Кантрольная работа
Варыянт II (Е, Ж, З, І, К)

1. Пастаўце націск у словах: агент, адзінаццаць, бульбяны, дачыста, звычай, крапіва, алфавіт, блытаніна, міліметр, прыяцель.

8. Устаўце прапушчаныя літары:

э, а, ы: характ...р, ц...р...монія, ар...шт, лод...р, кр...авы;

е, я: ц...гнікі, с...мнаццаць, дз...вяты, н...навісьць, ...фрэйтар;

о, а: п...ўнаўладна, ст...тысячны, п...ўрубля, шыр...катвары, выс...кародны;

ы, і, й: спад...лба, вы...граць, пра...нфармаваць, раз...сціся, без...менны;

у, ў: ма...зер, стра...с, хвалі ...льтрагукавыя, газета “Звязда” ...чора пісала; музычнае шо...;

мяккі знак або апостраф: сем... , ліпен...скі, кубан...скі, двух...ярусны, салаў...і;

в: ...ордэр, ...опыт, па...ук, ...участак, ...Ольга;

з, с: бя...збройны, ра...сада, ра...часаць, абя...шкодзіць.

9. Запішыце па-беларуску: майор, стеарин, іероглиф, диета, студент, мародер, дезертир, четверг, Жанна, Геннадий, мадонна, областной, форпостный, брестский.

4. Спішыце, раскрываючы дужкі: дом (А,а)ндрэеў, (Р,р)эспубліка, (Г,г)омельшчына, (К,к)анстытуцыйны (С,с)уд, (М,м)іністр адукацыі.

5. Дاپішыце канчаткі прыметнікаў: паляўніч... сабака, чаргов... перапіс, чорн... чарніла, прыгож... Нарач, сонечн... Баку, малад... прафесар Сонцава, ружов... фламінга.

6. Запішыце назоўнікі ў 1) месным склоне: фабрыка, страх, дарога, шчака, мяжа, зямля, машына, дыялог, снег, нож, чэрвень, горад, спецыяліст, герой, Алег, Пётр; **2) творным склоне:** верф, любоў, косць, моладзь; **3) родным склоне:** міністр, гром, тыдзень, розум, грып.

7. Паскланяйце: Васіль Ракутовіч, Вольга Ракутовіч, мужчына, Шура, кацяня, племя, я.

8. Паспрагайце: есці, ісці.

9. Запішыце лічбы словамі: адзін з 274 слухачоў, паміж 2 бярозкамі, $\frac{3}{4}$ дарогі, 100-тысячны.

10. Утварыце ад назоўнікаў прыналежныя прыметнікі, складзіце з імі словазлучэнні і запішыце (напр.: брат – братаў кацялюш): маці, Жэня, настаўнік, Андрэй.

11. Запішыце па-беларуску: в полутора метрах от дома, день длиннее ночи, в последних числах месяца, ухаживать за девушкой, послать за доктором, болей гриппом, заведующий отделом, читая, прочитав, умывшись, умываясь, странствующий музыкант, падающая звезда, некого спросить, продемонстрировать, приказывать, вступить в брак, свояченица, падчерица.

12. Спішыце, раскрываючы дужкі: заходне(славянскі), штаб(кватэра), чыста(вымыты), абы(хто), дзе(небудзь), усё(ж)такі, абы(зробіць), хто(сьці), знайшла(б), зрабіў(жа), як(след), па(польску), па(малу), па(трое), па(другое), не(прачытаны) намі твор, яе логіка не(жаночая), цалкам не(пісьменная) работа не(працуючы), паў(Беларусі).

13. Да іншамоўных слоў падбярыце беларускія сінонімы: інтэрвал, фундамент, рэпліка, алегорыя, афарызм, эксперымент, інцыдэнт, дыстанцыя, дыскусія, фіяска, фрагмент.

14. Запішыце лексічнае значэнне слоў: эвалюцыя, фальсіфікацыя, аўдыенцыя, утрыраваць.

15. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі членамі. (запішыце правілы і прыклады сказаў)

16. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з яго 5 юрыдычных тэрмінаў з указаннем іх лексічнага значэння і паходжання:

Для реализации полномочий исполнительной власти при Президенте создано правительство - Совет Министров Республики Беларусь. Оно издает постановления. Если указы Президент принимает единолично, то постановления правительства - акты коллегиального органа, так как правительство состоит из Премьер-министра, его заместителей и министров. В состав правительства могут входить и руководители иных республиканских органов государственного управления. Постановления правительства издаются на основе и во исполнение законов, декретов, указов в целях их конкретизации. Они содержат и новые нормы права, не противоречащие законам, декретам, указам. По вопросам правового регулирования трудовых отношений им приняты такие акты, как, например, постановление Кабинета Министров Республики Беларусь от 15 декабря 1995 г. № 691 "Об утверждении Положения о порядке предоставления и оплаты свободного от работы дня в неделю матерям, воспитывающим троих и более детей в возрасте до 16 лет, а также одиноким матерям, имеющим двоих и более детей такого же возраста"; постановление Кабинета Министров Республики Беларусь от 30 декабря 1995 г. № 710 "О компенсации расходов, связанных с донорством крови"; постановление Кабинета Министров от 29 января 1996 г. № 71 "Об утверждении Дисциплинарного устава должностных лиц таможенных органов Республики Беларусь" и др.

17. Перакладзіце тэкст на рускую мову:

Дадзенае ў Крымінальным кодэксе азначэнне паняцця "злачынства" канкрэтызуецца ў артыкулах Асаблівай часткі гэтага кодэкса, у якіх апісваюцца прыкметы складаў канкрэтных відаў злачынстваў. Адсутнасць хоць бы адной з гэтых прыкмет, па агульным правіле, выключае адказнасць па гэтым артыкуле Крымінальнага кодэкса. Іншая справа ў адносінах да некаторых прыкмет аб'ектыўнага боку наўмыснага злачынства. Адказнасць за такое злачынства настае не толькі ў выпадку поўнага яго ажыццяўлення, але і тады, калі вінаватая асоба, пачаўшы падрыхтаванне да злачынства ці непасрэднае яго ўчыненне, не даводзіць яго да канца па прычынах, якія не залежаць ад яе волі.

У выпадку недавядзення да канца злачынства з матэрыяльным складам адсутнічаюць грамадска небяспечныя вынікі злачынства, прыкметы якіх акрэслены ў той ці іншай ступені ў адпаведным артыкуле Асаблівай часткі Крымінальнага кодэкса, а ў некаторых выпадках, акрамя таго, не выкананы таксама асобныя часткі апісанага ў ім крымінальнаправавага дзеяння. Напрыклад, калі суб'ект стрэліў у іншую асобу з мэтай забойства, але прамахнуўся, маюцца ўсе прыкметы наўмыснага забойства за выключэннем уваходзячага ў яго аб'ектыўны бок грамадска небяспечнага выніку (смерці пацярпелага). Калі ж злачынца з той жа мэтай толькі спрабаваў выстраліць, але ў яго адабралі зброю, не толькі адсутнічае гэты вынік, але выканана толькі частка дзеяння, якое магло прычыніць смерць пацярпелага. За спробу яго ўчынення вінаваты падлягае адказнасці.

Кантрольная работа
Варыянт III (Л, М, Н, О, П)

1. Пастаўце націск у словах: сантыметр, хрысціянін, бародаўка, вусы, дошка, знахар, заговор, імя, Нясвіж, набярэжная.

2. Устаўце прапушчаныя літары:

э, а, ы: адр...с, канц...лярыя, ар...шт, др...васек, шніц...ль;

е, я: гал...рэя, вас...мнаццаць, б...спраўны, с...ржант, с...зон;

о, а: ф...такопія, д...брабыт, ч...рнабровы, р...ўнапраўны, т...нкастволы;

ы, і, й: за...скрыцца, контр...дэя, про...грыш, с...сціся, аб...лгаць;

у, ў: бра...нінг, аквары...м, прамені ...льтрафіялетавыя, во...к, калгас "Перамога"
...знагародзілі;

мяккі знак або апостраф: чэрвен...скі, хатын...скі, б...ю, шчаў...е, л...ю;

в: ...унук, ...Ольга, ...урна, Ля...он, ...удава;

з, с: ра...саднік (хваробы), ра...сольнік, ра...зброіць, ра...сыпаць.

3. Запішыце па-беларуску: конвейер, теоретик, цена, абитуриент, медицина, пластинка, бордюр, блондин, Матвей, манна, Мекка, Полесье, группа, выездной, капустный, товарищеский.

4. Спішыце, раскрываючы дужкі: кнігі (М,м)іцэвы, (К,к)упалаўскія героі, (П,п)рэзідэнт (Р,р)эспублікі Беларусь, (В,в)ялікае (К,к)няства (Л,л)ітоўскае.

5. Дاپішыце канчаткі прыметнікаў: ваенн... аташэ, надзейн... алібі, вядом... ўрач Новікава, шырок... стэп, залат... медаль, маленьк... калібры, шырок... Нёман.

6. Запішыце назоўнікі ў 1) месным склоне: вярышня, дзяжа, нага, машына, дошка, верасень, кангрэс, луг, Мінск, калідор, каваль, Максім, Андрэй, настаўнік, мітынг; **2) творным склоне:** Беларусь, кроў, шыр, злосць; **3) родным склоне:** батальён, чай, інфаркт, франк, шум.

7. Праскланяйце: Францыск Скарына, Марыя Скарына, суддзя, Жэня, парася, стрэмя, сябе.

8. Праспрагайце: даць, браць.

9. Запішыце лічбы словамі: да 539 школьнікаў, 80-гадовы юбілей, кашалёк з 269 рублямi, $\frac{3}{4}$ метра.

10. Утварыце ад назоўнікаў прыметнікі з дапамогай суфікса -ск-: Брэст, Баранавічы, Добруш, Палессе, швед, узбек, турак.

11. Запішыце па-беларуску: в двадцати метрах от железной дороги, земляника вкуснее клубники, расторгнуть брак, ухаживать за больным, послать по адресу, в пользу кого-либо, безвестно отсутствующий, заведующий секцией, больной scarлатиной, вспоминая, вспомнив, улыбаясь, улыгнувшись, поседевшие волосы, свидетельство потерпевших, рекламировать, выкапывать, падчерица, родители, супруги.

12. Спішыце, раскрываючы дужкі: паўднёва(славянскі), экс(чэмпіён), ярка(размаляваны), Буда(Капалёўскі), абы(як), сказаў(такі), абы(зрабіць), па(роўну), па(чалавечы), на(хаду), да(хаты), не(прыяцель), нікім не(зробленае) заданне, не(падмеценыя) вуліцы, след(у)след, крыж(на)крыж, напісаў(бы), такі(прыехаў), у(дзень), у(высь) блакітную, як(след), паў(лімона).

13. Да іншамойных слоў падбярыце беларускія сінонімы: адвакат, пракурор, суб'ект, апатрыды, вердыкт, фантом, антыпатыя, прыярытэт, рэанімацыя, сурагат, інтэлект.

14. Запішыце лексічнае значэнне слоў: дывідэнты, цывілізацыя, кампраміс, ратыфікацыя.

15. Знакі прыпынку ў сказах з устаўнымі і пабочнымі канструкцыямі, параўнальнымі зваротамі, звароткамі. (запішыце правілы і прыклады сказаў)

16. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з яго 5 юрыдычных тэрмінаў з указаннем іх лексічнага значэння і паходжання:

Существуют ли научные криминалистические методы выявления обмана? Криминалисты и разведчики анализируют информацию двумя методами – вертикальным и горизонтальным.

Вертикальный метод анализа информации состоит в сопоставлении сведений, поступающих из одного и того же источника в разное время. Во время допроса подозреваемого его заставляют несколько раз описывать одни и те же события, чтобы поймать на противоречии, если он лжет. Этот метод чаще всего применяется следователями.

Горизонтальный метод анализа информации часто используют разведчики. Они собирают сведения из газет, научных журналов, докладов и сравнивают со сведениями, полученными от агентов.

Еще во время Первой мировой войны в Генеральном штабе России обнаружили утечку информации. Как проверить, кто из нескольких курьеров предатель? Всем курьерам подбросили различную ложную информацию и, анализируя последующие действия немцев, вычислили предателя.

Третий метод анализа информации — так называемый "дедуктивный метод" Шерлока Холмса. О том, что на самом деле представляет "дедуктивный метод", будет подробно рассказано ниже. В реальной жизни этот метод называется методом мозаики.

Метод мозаики позволяет из мелочей сложить картину преступления или характер преступника. Это самый сложный метод, которым владеет далеко не каждый следователь.

17. Перакладзіце тэкст на рускую мову:

Злачынства прызнаецца ўчыненым па нядбайнасці, калі асоба, якая яго ўчыніла, не прадбачыла магчымасці надыходу грамадска небяспечных вынікаў свайго дзеяння або бяздзейнасці, хоць павінна была і магла іх прадбачыць.

Да інтэлектуальнага моманту легкадумнасці адносіцца прадбачанне асобай магчымасці надыходу грамадска небяспечных вынікаў дзеяння. Да валявога моманту належыць легкадумны разлік на прадухіленне гэтых вынікаў.

Часцей пры легкадумнасці вінаваты ўсведамляе грамадскую небяспечнасць сваіх паводзін. Суб'ект разумее, што яго ўчынак з'яўляецца рызыкаўным, што ён забаронены пэўнымі правіламі ці супярэчыць агульнапрынятым нормам паводзін і г.д. Але магчымыя выпадкі, калі вінаваты не лічыць свой учынак небяспечным, таму што ўпэўнены ў магчымасці прадухілення вынікаў. Па гэтай прычыне заканадаўца (арт. 9 КК) не адносіць усведамленне грамадскай небяспекі дзеяння да абавязковых прыкмет інтэлектуальнага моманту легкадумнасці.

Інтэлектуальны момант легкадумнасці ўключае: усведамленне і прадбачанне фактычных прыкмет здзейсненага асобай дзеяння; прадбачанне магчымасці надыходу грамадска небяспечных вынікаў; прадбачанне развіцця прычыннай сувязі паміж дзеяннем і магчымымі вынікамі.

Кантрольная работа
Варыянт IV (Р, С, Т, У, Ф)

1. Пастаўце націск у словах: валёнак, вугор, вудзіць, грамадзянін, заблакіраваць, занятаць, ікаць, коклюш, кухонны, лопух.

2. Устаўце прапушчаныя літары:

э, а, ы: характ...рыстыка, д...фект, бр...зент, р...сора, с...крэт;

е, я: л...снічоўка, г...рой, дз...журны, дз...вяты, сл...ды;

о, а: р...знагалосы, р...знавіднасць, н...вагодні, ст...годдзе, ст...галосы ;

ы, і, й: за...кацца, ня...начай, без...ніцыятыўны, вы...шаў, пра...нфармаваць;

у, ў: па...за, аквары...м, шлагба...м, ва...ніверсітэце, мастакі-...мельцы;

мяккі знак або апостраф: шэсц...сот, трох...ярусны, батал...ён, бул...н, смаргон...скі;

в: ...обласць, ...опера, На...ум, ...оптам, ...універсальны;

з, с: бя...колеры, бя...ветраны, ра...саднік (для капусты), ра...сол, ра...шчыніць цеста.

3. Запішыце па-беларуску: фойе, йод, океан, радио, рэабілітацыя, інтэлігент, трывога, камандіроўка, Палестына, Дмитрий, Татьяна, сердце, контрастный, Шмидт, братский, полесский.

4. Спішыце, раскрываючы дужкі: сын (М,м)іхасеў, (С,с)карынаўская прэмія, (Г,г)омельскі (Дз,дз)яржаўны (У,у)ніверсітэт, (М,м)іністр (У,у)нутраных (С,с)праў.

5. Дапішыце канчаткі прыметнікаў: стар... шынель, дарожн... пыл, шэр...гусь, шырок... Сож, вялік ... шымпанзэ, парван... кішэнь.

6. Запішыце назоўнікі ў 1) месным склоне: смуга, вуліца, сцэжка, рака, брыгада, край, палец, кажух, Гамбург, пясок, Васіль, адвакат, бацька; **2) творным склоне:** Нарач, гладзь, глыб, косць; **3) родным склоне:** гуляш, прыгнёт, літр, футбол, аўторак.

7. Праскланяйце: Васіль Быкаў, Марыя Санько, дзядуля, калека, пацучаня, імя, сам.

8. Праспрагайце: есці, адпачыць.

9. Запішыце колькасныя лічэбнікі ў творным склоне: 348, 900, 7, 206, 54, 161, 40.

10. Утварыце ад назоўнікаў прыметнікі з дапамогай суфікса –ск-: салдат, Калінкавічы, Парыж, таварыш, славак, казах, Ноўгарад.

11. Запішыце па-беларуску: в полутора километрах от деревни, мёд слаще сахара, в это воскресенье, на будущей неделе, жениться на Ольге, заведующий магазином, больной чахоткой, сидя, присев, обжэгшись, сделав, трудящиеся, соответствующие выводы, сидящий человек, три простых карандаша, бетонировать, простить друга, приказывать, отец, фамилия.

12. Спішыце, раскрываючы дужкі: паўночна(ўсходні), віцэ(прэзідэнт), сацыял(дэмакратычны), не(вялікі), не(забудка), зусім(такі), калі(небудзь), спяваў(бы), амаль(што), толькі(што), не(ведаючы), не(супраць), да канца не(прачытаны) твор, не(прывезеныя) дровы, па(асобку), па(парах), у(бок) вакзала, пад(вечар), адзін(на) адзін, паў(Еўропы).

13. Падбярыце антонімы да слоў: мажорны, спагада, шчодрасць, праўда, страціць, прыхільнік, заможны, будаваць, любіць.

14. Запішыце лексічнае значэнне слоў: брыфінг, вернісаж, дэмакратыя, уніфікацыя.

15. Знакі прыпынку ў складаназлучаных, складаназалежных і бяззлучнікавых сказах. (запішыце правілы і прыклады сказаў)

16. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з яго 5 юрыдычных тэрмінаў з указаннем іх лексічнага значэння і паходжання:

Хозяйственное законодательство включает законы, постановления и другие нормативные акты, являющиеся источником хозяйственного права. Хозяйственное законодательство, таким образом, представляет собой совокупность нормативных актов, в которых содержатся правовые нормы, регулирующие хозяйственные отношения с участием юридических и физических лиц. Следует отметить, что существуют нормативные акты, не относящиеся к чисто хозяйственному законодательству, но содержащие нормы хозяйственного права. В частности, к ним можно отнести отдельные нормативные акты, регулирующие предпринимательскую деятельность физических лиц. В хозяйственном законодательстве могут содержаться нормы других отраслей права, например гражданского. К таким нормативным актам можно отнести транспортные уставы и кодексы. Это преимущественно акты хозяйственного законодательства. Однако в части перевозок пассажиров, багажа — это источники норм гражданского права.

Из сказанного следует, что хозяйственное законодательство представляет совокупность нормативных актов, составляющих юридический источник норм хозяйственного права. Независимо от формы и содержания хозяйственное законодательство во всех своих внешних и внутренних взаимосвязях и взаимозависимостях составляет единый нормативный массив, из которого произрастают хозяйственно-правовые нормы, составляющие фактически хозяйственное право как отрасль права.

17. Перакладзіце тэкст на рускую мову:

Добраахвотная адмова ад давядзення злачынства да канца – гэта адмова асобы ад давядзення злачыннай дзейнасці да канца пры наяўнасці ў яе фактычнай магчымасці прадаўжэння ўчыненага злачынства. Згодна з законам, асоба, якая добраахвотна адмовілася ад давядзення злачынства да канца, нясе крымінальную адказнасць толькі ў тым выпадку, калі фактычна ўчыненае ёю дзеянне мае склад іншага злачынства. Значыць, пры добраахвотнай адмове крымінальная адказнасць за падрыхтаванне і замах выключаецца. Асоба не вызваляецца ад адказнасці толькі за тых ўчынёных ёю дзеянні, якія маюць прыкметы якога-небудзь іншага скончанага злачынства.

Добраахвотная адмова ад злачынства з'яўляецца акалічнасцю, якая выключае крымінальную адказнасць за падрыхтаванне ці замах, бо адпадае небяспека прадаўжэння пачатай злачыннай дзейнасці і нанясення шкоды аб'екту злачынства ў сувязі з тым, што перастае існаваць намер скончыць учыненне злачынства. Акрамя таго, заканадаўца прызнаннем магчымасці добраахвотнай адмовы ад злачынства як акалічнасці, якая выключае крымінальную адказнасць, стварае ў вінаватага стымул для спынення злачынства на яго ранніх стадыях.

Добраахвотнай прызнаецца такая адмова ад прадаўжэння пачатага злачынства, калі асоба мае фактычную магчымасць давесці злачынства да канца. Адмова не можа лічыцца добраахвотнай, калі яна выклікана немагчымасцю прадаўжэння злачынства.

Кантрольная работа
Варыянт V (X, Ц, Ч, Ш, Э, Ю, Я)

1. Пастаўце націск у словах: статут, імя, феномен, жалюзі, статуя, цыган, фурман, прывід, цэмент, садавіна.

2. Устаўце прапушчаныя літары:

э, а, ы: поч...рк, акр...д...тыў, д...лікатэс, адр...сат, бр...стаўчанін;

е, я: п...рон, ваз...лін, с...ржант, м...тровы, с...мнаццаць;

о,а: в...семсот, ш...сцізначны, п...ўнапраўны, выс...кагорны, шыр...каплечы;

ы, і, й: паліт...нфармацыя, дэз...нтэграцыя, вы...грыш, спад...спаду, без...ніцыятаўны;

у,ў: а...дыторыя, бра...нінг, Люблінская ...нія, ліноле...м, ручка-...казка;

мяккі знак або апостраф: кампан...ён, трыл...ён, нап...ешся, сем...сот, В...етнам;

в: на...огул, ...озера, ...узор, ...Орша, Тадэ...уш;

з, с: ра...сольнік, ра...шчыніць (цеста), ра...біць, абя...шкодзіць, ...чарнець.

3. Запішыце па-беларуску: йодистый, радио, океан, подтвердитъ, областной, контрастный, желтый, билетер, дезертир, диверсия, миллион, Жанна, Инна, Илья.

4. Спішыце, раскрываючы дужкі: кнігі (А,а)ндрэевы, (С,с)карынаўскія чытанні, (В,в)ялікае (К,к)няства (Л,л)ітоўскае, (С,с)увораўскае вучылішча, (Д,д)амоклаў меч.

5. Дапішыце канчаткі прыметнікаў: прыгож... Нарач, чырвон... чарніла, кітайск...кулі (чорнарабочы), чаргов... перапіс, аўтарытэтн... журы, строг... суддзя Новікава, чорн... брыво.

6. Запішыце назоўнікі ў 1) месным склоне: лазня, шчака, фабрыка, мяжа, кніга, брыгада, прэзідэнт, Пётр, Дзмітрый, бой, асфальт, здымак, малако; **2) творным склоне:** вільгаць, Сібір, далонь, смерць; **3) родным склоне:** міністр, шторм, дзень, футбол, патрыятызм.

7. Праскланяйце: горад Быхаў, Сяргей Кіраў, Галіна Хіхлуха, бацька, калега, ваверчаныя, імя, сёй-той.

8. Праспрагайце: есці, сячы.

9. Запішыце колькасныя лічэбнікі ў творным склоне: 940, 867, 84, 18, 200, 3, паўтара.

10. Утварыце ад назоўнікаў прыметнікі з дапамогай суфікса –ск-: эстэт, швед, калмык, дылетант, кіргіз, Адэса, таварыш.

11. Запішыце па-беларуску: поддерживать, финансировать, наощупь, шутить над другом, быть вне конкуренции, не выполнить из-за болезни, спрашивать о сестре, сосна выше березы, три новых дома, в тридцати шагах от железной дороги, рисуя, нарисовав, умываясь, умывшись, водоплавающие птицы, контролирующие органы, издеваться над слабым, послать за вещами, болеть чесоткой, заведующий секцией.

12. Спішыце, раскрываючы дужкі: з(боку), пад(пахай), да(хаты) Алега, з(размаху), контр(адмірал), старажытна(беларускі), пакуль(што), дзверы не(зачынены), такі(зрабіў), зусім(не) знаёмы чалавек, стоп(кран), паў(яблыка), на(жаль), лейб(медык), цёмна(валосы).

13. Да запазычаных слоў падбярыце беларускія сінонімы: арбітр, дэфект, індэкс, табу, баланс, аморфны, гіпотэза, карэкцыя, эмоцыя, эталон.

14. Запішыце лексічнае значэнне слоў: ратыфікацыя, аргумент, абарыген, рэабілітаваны.

15. Знакі прыпынку ў сказах з прастай мовай, правілы афармлення цытат і спасылак. (запішыце правілы і прыклады)

16. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з яго 5 юрыдычных тэрмінаў з указаннем іх лексічнага значэння і паходжання

Система хозяйственного законодательства носит самостоятельный характер. Это часть законодательства страны. На него распространяются общие правила, принципы, как и на другие виды действующего в республике законодательства.

Особенностью хозяйственного законодательства является не только особая сфера его применения, но и то, что оно включает в себя достаточно много правовых актов, принятых на уровне министерств и ведомств. Такое положение вызвано, прежде всего, подвижностью, гибкостью и динамикой развития хозяйственных отношений. При этом ведомственные нормативные акты бывают двух уровней. Одни из них имеют значение и распространяются на внутриведомственные отношения. Другие обязательны для субъектов хозяйствования и органов руководства ими других ведомств (межведомственные нормативные акты).

Нормативные акты первого уровня издаются в основном отраслевыми ведомствами для своих собственных нужд, второго — функциональными органами хозяйственного руководства.

Правовые акты, но локального характера, могут издаваться и непосредственно предприятиями, организациями, другими хозяйственными субъектами.

Таким образом, систему хозяйственного законодательства составляют: 1) законы; 2) нормативные постановления органов высшей государственной власти; 3) декреты Президента; 4) нормативные указы Президента; 5) постановления правительства; 6) ведомственные нормативные акты; 7) локальные правовые акты.

17. Перакладзіце тэкст на рускую мову:

У сувязі з няяснасцямі, што ўзнікаюць у судовай практыцы, у прымяненні заканадаўства, якое рэгулюе паўнамоцтвы дзяржаўных прадпрыемстваў і іншых дзяржаўных суб'ектаў па распараджэнні дзяржаўнай маёмасцю, а таксама зваротамі працоўных калектываў прадпрыемстваў Пленум Вышэйшага Гаспадарчага Суда Рэспублікі Беларусь, кіруючыся артыкулам 22 Закона Рэспублікі Беларусь "Аб Гаспадарчым судзе ў Рэспубліцы Беларусь", растлумачвае:

1. Уся дзяржаўная маёмасць у дзяржаве Беларусь з'яўляецца рэспубліканскай уласнасцю або ўласнасцю адміністрацыйна-тэрытарыяльных фарміраванняў. Дзяржаўныя суб'екты гаспадарчай і іншай дзейнасці, у прыватнасці: дзяржаўныя і камунальныя прадпрыемствы, саюзы, асацыяцыі, канцэрны і іншыя аб'яднанні гэтых прадпрыемстваў, міністэрствы, камітэты, ведамствы, дзяржаўныя навучальныя ўстановы, навукова-даследчыя і праектныя інстытуты і арганізацыі, іншыя бюджэтныя ўстановы, сацыяльна-культурныя комплексы, дзяржаўныя мастацкія, гісторыка-культурныя, матэрыяльныя і фінансавыя фонды ўласнікамі даверанай ім дзяржаўнай маёмасці не з'яўляюцца.

У адпаведнасці з артыкуламі 46, 47, 53 Закона аб уласнасці ў Рэспубліцы Беларусь, артыкуламі 5 і 6 Закона аб прадпрыемствах ў Рэспубліцы Беларусь указаны дзяржаўныя суб'екты гаспадарчай і іншай дзейнасці ажыццяўляюць свае паўнамоцтвы па распараджэнні замацаванай за імі дзяржаўнай маёмасцю толькі ў тых межах, якія вызначаны ўласнікам (упаўнаважаным ім органам) або непасрэдна ўстаноўлены заканадаўствам дзяржавы Беларусь.

ЛІТАРАТУРА

- 1 Азарка, В. У. Беларуская мова: Спецыяльная лексіка/ В. У. Азарка, А. С. Васілеўская, М. М. Круталевіч. – Мінск, 2004.
- 2 Антанюк, Л. А. Беларуская мова: спецыяльная лексіка/ Л. А. Антанюк, Б. А. Плотнікаў.– Мінск, 2004.
- 3 Арашонкава Г. У. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі/ Г. У. Арашонкава [і інш.]. – Мінск, 1999.
- 4 Бадзевіч З. І. Курс беларускай мовы/ З. І. Бадзевіч, Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба. – Мінск, 1996.
- 5 Беларуская мова: энцыклапедыя. – Мінск, 1994.
- 6 Каўрус, А. Дакумент па-беларуску/ А. Каўрус. – Мінск, 1994.
- 7 Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн., 1994.
- 8 Ляшчынская, В. А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка: вучэбны дапаможнік/ В. А. Ляшчынская. – Мінск, 2001.
- 9 Ляшчынская, В. А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка/ В. А. Ляшчынская. – Мінск, 2003.
- 10 Плотнікаў, Б. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум/ Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск, 2003.
- 11 Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн.: Нацыян. Цэнт прававой інфарм. Рэспублікі Беларусь, 2008.
- 12 Практыкум па беларускай мове: Вуч. дапаможнік для нефілалагічных факультэтаў вуну/ Пад рэд. Г.М.Малажай. – Мн., 1993.
- 13 Смольская, Т. М. Беларуская мова: юрыдычная лексіка/ Т. М. Смольская, Л. У. Хрышчановіч. – Мінск, 2006.
- 14 Синтаксис русского и белорусского языков: Сходство и различия. – Мн., 1994.

СЛОЎНІКІ

- 1 Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. – Мінск, 1996 – 2004.
- 2 Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Я.Коласа і Я.Купалы; уклад. Л.П. Кунцэвіч, І.У.Кандраценя; пад. рэд. А.А. Лукашанца. – Мн.: Беларуская навука, 2009.
- 3 Беларуска-рускі слоўнік: У 3-х т. – Мн., 2003.
- 4 Булыка, А. М. Слоўнік іншамовных слоў: у 2 т./ А. М. Булыка. – Мінск, 1999.
- 5 Клышка М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. – Мн., 1993.
- 6 Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2-х т. – Мн., 1993.
- 7 Руска-беларускі слоўнік: у 3 т. – Мінск, 1995.
- 8 Русско-белорусский словарь делопроизводственной и архивной терминологии / сост. В. А. Сорока [и др.]. – Минск, 1997.
- 9 Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск, 1987.
- 10 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск, 1977 – 1984.
- 11 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск, 2005.
- 12 Этнаграфія Беларусі. – Мінск, 1989.
- 13 Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік. – Мінск, 1992.

ЛЕКСИЧНЫ МІНІМУМ

1. Акты гражданского состояния – акты цывільнага (грамадзянскага) стану
2. Арест имущества – арышт маёмасці
3. Банкротство – банкруцтва
4. Беглец – уцякач
5. Безвестно отсутствующий – адсутны без вестак
6. Безвозмездное пользование – бязвыплатнае карыстанне
7. Безвозмездное изъятие – бязвыплатная канфіскацыя
8. Бездеятельность преступная – бяздзейнасць злачынная
9. Безопасность – бяспека
10. Безработица – беспрацоўе
11. Безупречное поведение – бездакорныя паводзіны
12. Безразличие – абьякаваць
13. Беременность – цяжарнасць
14. Благоприятные условия – спрыяльныя ўмовы
15. Благотворительный фонд – дабрачынны фонд
16. Благоустроенный – добраўпарадкаваны
17. Верительная грамота – даверчая грамата
18. Власть – улада
19. Взрывчатые вещества – выбуховыя рэчывы
20. Взыскание – спагнанне
21. Вступить в брак – узяць шлюб
22. Вероисповедание – веравызнанне
23. Вещественное доказательство – рэчавы доказ
24. Взятка – хабар
25. Верующий – вернік
26. Виновный – вінаваты
27. Вне пределов – па-за межамі
28. Возмещение морального вреда – кампенсаванне маральнай шкоды
29. Возражаць – пярэчыць
30. Волокита – цяганіна, ваяданіна
31. Вопрос – пытанне
32. Воспрепятствование -- недапушчэнне
33. Вследствие – па прычыне
34. Вступление приговора в законную силу – набыццё прыгаворам законнай сілы
35. Выговор – вымова
36. Вызов в суд – выклік у суд
37. Вымогательство – вымаганне
38. В пользу кого-либо – на карысць каму-небудзь
39. Воспитатель (-ніца) – выхавальнік (выхавальніца)
40. Воспитанник (воспитанница) – выхаванец (выхаванка)
41. Глава правительства – кіраўнік урада
42. Государство – дзяржава
43. Грабитель – рабаўнік, грабежнік
44. Гражданство -- грамадзянства
45. Гражданин – грамадзянін
46. Граница – мяжа
47. Дела особого производства – справы асобага вядзення
48. Должность – пасада
49. Должностное лицо – службовая асоба
50. Делопроизводство – справаводства
51. Денежное начисление – грашовы налік
52. Достоинство – годнасць
53. Досрочное освобождение – датэрміновае вызваленне
54. Добродетель – дабрадзейнасць
55. Доброжелатель – зычлівец
56. Добровольно -- добраахвотна
57. Жалоба – скарга
58. Жалобщик (-ца) – скажнік (-ніца)

59. Заболевание – захворванне
60. Замечание – заўвага
61. Заявление – заява
62. Заведующий (чем?) – загадчык (чаго?)
63. Запрет – забарона
64. Зарубежье – замежжа
65. Заседание – пасяджэнне
66. Защита – абарона
67. Защитник – абаронца
68. Задержание – затрыманне
69. Заключить (взять) под стражу – узяць пад варту
70. Заключенный – зняволены
71. Залог – заклад
72. Замысел – задума
73. Зависимость – залежнасць
74. Занятие запрещённой предпринимательской деятельностью – занятая забароненай прадпрымальніцкай дзейнасцю
75. Запрос – запатрабаванне, запыт
76. Злонамеренный (злоумышленный) – зламысны
77. Злоупотреблять – злоўжываць
78. Зрелище – відовішча
79. Единообразное и точное применение – аднастайнае і дакладнае прымяненне
80. Избыток – лішак
81. Издевательство – здзек
82. Изобличить -- выкрыць
83. Исполнительная власть – выканаўчая ўлада
84. Имущественное и должностное положение – маёмаснае і службовае становішча
85. Издержки судебные – выдаткі судовыя
86. Измена – здрада
87. Изнасилование – згвалтаванне
88. Изобретение – вынаходніцтва
89. Исправительно-трудовое учреждение – папраўча-працоўная ўстанова
90. Избирательный округ – выбарчая акруга
91. Иностраный гражданин – замежны грамадзянін
92. Истечение срока давности – сканчэнне тэрміну даўніны
93. Клевета – паклёп
94. Кража -- крадзёж
95. Культурное достояние – культурны набытак
96. Корыстный – карыслівы
97. Кустарный (способ изготовления) – саматужны (спосаб вырабу)
98. Легкомыслие -- легкадумства
99. Лист (бумаги) – аркуш (паперы)
100. Лицо (личность) – асоба
101. Личный – асабовы, асабісты
102. Лицевой счет – асабовы рахунак
103. Лишение свободы – пазбаўленне волі
104. Лишиться сознания (лишиться чувств)-- страціць прытомнасць (самлець)
105. Лжесвидетельство – ілжэсведчанне
106. Ложное сообщение – ілжывае паведамленне
107. Мера пресечения – мера стрымання
108. Мошенничество – махлярства, ашуканства
109. Место происшествия – месца здарэння
110. Надругательство – здзек, ганьбаванне
111. Накопление -- назапашванне
112. Неприкосновенность – недатыкальнасць
113. Надзор – нагляд
114. Налоги и сборы-- падаткі і зборы
115. Насилие – гвалт
116. Насильственные действия – гвалтоўныя дзеянні

117. Наследство, наследие – спадчына
118. Наследование – атрыманне спадчыны
119. Находка – знаходка
120. Небрежность – нядбайнасць
121. Невменяемость – бессвядомасць
122. Неотвратимость наказания – няўхільнасць пакарання
123. Несчастный случай – няшчасны выпадак
124. Нужда (нищета) – патрэба (галеча); нуждаться – мець патрэбу (жыць у галечы)
125. Нетрудоспособные иждивенцы – непрацаздольныя ўтрыманцы
126. Неуважение к обществу – непавага да грамадства
127. Обсуждение – абмеркаванне
128. Объявление – аб’ява
129. Обязанность – абавязак
130. Огнестрельное оружие -- агнястрэльная зброя
131. Опоздание – спазненне
132. Опись – вопіс
133. Освобождение – вызваленне
134. Осквернить – апаганіць
135. Основание для задержания – падстава для затрымання
136. Отстранить – адхіліць (прапанову), зняць (з пасады)
137. Отчет – справаздача
138. Очередь – чарга
139. Опасность – небяспека
140. Охрана – ахова
141. Обвинитель – абвінаваўца
142. Обозреватель – аглядальнік
143. Отказать – адмовіць
144. Ответственность – адказнасць
145. Обвинение – абвінавачанне
146. Обжалование – абскарджанне
147. Обман – падман, ашуканства
148. Образование – адукацыя, утварэнне
149. Общежитие – інтэрнат
150. Общественное порицание – грамадскае ганьбаванне
151. Общественный строй – грамадскі лад
152. Оскорбление – знявага
153. Ответчик – адказчык
154. Отсрочка – адтэрміноўка
155. Отцовство – бацькоўства
156. Отчим – айчым
157. Отчество – імя па бацьку
158. Ошибка – памылка
159. Охота – паляванне, ахвота
160. Обычное (традиционное) право – звычайнае права
161. Осмотрительность – абачлінасць
162. Обоснование – абгрунтаванне
163. Обезвредить – абясшкодзіць
164. Отождествлять – атаясамліваць
165. Обращение – зварот, зваротак (лінгв.)
166. Перечень -- пералік
167. Письмо – ліст
168. Побег -- уцёкі
169. Подпись – подпіс
170. Подсчет – падлік
171. Подчиненный – падначалены
172. Пользователь – карыстальнік
173. Поручение – даручэнне
174. Порча имущества – псаванне маёмасці
175. Потеря – страта

176. Посетитель – наведвальнік
177. Постановление – пастанова
178. Предложение – прапанова
179. Печать – пячатка, друк
180. Прения – спрэчкі
181. Приложение – дадатак
182. Принадлежности – прылады
183. Продвигать – прасоўваць (па службовай лесвіцы)
184. Помещение – памяшканне
185. Постороннее лицо – пабочная асоба
186. Потребительская корзина – спажывецкі кошк
187. Правительство – урад
188. Председатель – старшыня
189. Прибыль – прыбытак
190. Производитель – вытворца
191. Просвещать – даваць асвету
192. Пренебрегать -- пагарджаць
193. Преступление – злачынства
194. Престарелый – састарэлы
195. Привлечь к ответственности – прыцягнуць да адказнасці
196. Приобретать – набываць
197. Подстрекать – падбухторваць
198. Пожизненное содержание – пажыццёвае ўтрыманне
199. Поиск – пошук
200. Покушение – замах
201. Полномочия – паўнамоцтвы
202. Поощрение – заахвочванне
203. Пособие – дапамога, дапаможнік (*падручнік*)
204. Поступок – учынак
205. Подсудимый – падсудны
206. Потерпевший – пацярпелы
207. Попрошайничество -- жабраванне
208. Похищение – выкраданне
209. Предварительный – папярэдні
210. Предотвратить – прадухіліць
211. Производственное объединение – вытворчае аб’яднанне
212. Проступок – правіннасць
213. Пытка, истязание – катаванне
214. Путаница – блытаніна
215. Принимать к сведению – прымаць да ведама
216. Причастность – датычнасць
217. Предубеждения (суеверия) – забабоны
218. Помешаться (сойти с ума) – звар’яець
219. Полезный – карысны
220. Приказ – загад
221. Руководство – кіраўніцтва
222. Расчет – разлік
223. Розыск – вышук
224. Расхищение – раскраданне
225. Родство – сваяцтва
226. Родители – бацькі
227. Распределитель – размеркавальнік
228. Ростовщик – ліхвяр
229. Разоблачить – выкрыць
230. Разрешение – дазвол
231. Сведения – звесткі
232. Свидетельство – пасведчанне, сведчанне
233. Смещать (с должности) – знімаць (з пасады)
234. Список – спіс

235. Справка – даведка
236. Спор -- спрэчка
237. Ставить в известность (извещать) – паведамляць
238. Стопка (бумаг) – стос (папер)
239. Совещание – нарада
240. Совещательный голос – дарадчы голас
241. Совместительство – сумяшчальніцтва
242. Сослуживец – калега па службе
243. Сотрудник – супрацоўнік
244. Собственность – уласнасць
245. Стоимость – вартасць, кошт (цана)
246. Совершеннолетие – паўналецце
247. Срок – тэрмін
248. Соглашение – пагадненне
249. Ссылка на статью – спасылка на артыкул
250. Самоубийство – самагубства
251. Судебное разбирательство – судовы разбор
252. Следователь – следчы
253. Судебный исполнитель – судовы выканаўца
254. Свидетель – сведка
255. Свобода совести – свабода сумлення
256. Собрание – сход, збор (законаў)
257. Спасение – ратаванне
258. Ссуда – пазыка
259. Супруги – муж і жонка
260. Справочник – даведнік
261. Смета – каштарыс
262. Самообладание – вытрымка
263. Скорняк (меховщик) – кушнер
264. Ссора, перебранка – сварка
265. Таможня – мытня
266. Телесные повреждения – целавыя пашкодванні
267. Торговля – гандаль
268. Требование – патрабаванне
269. Траур, скорбь -- жалоба
270. Торжественный -- урачысты
271. Текущий счет – бягучы рахунак
272. Тунеядство – дармаедства
273. Увольнение – звальненне
274. Удостоверение – сведчанне, пасведчанне (дакумент)
275. Управлять – кіраваць
276. Учредитель – заснавальнік
277. Учреждение – установа, заснаванне
278. Учет – улік
279. Уголовное дело – крымінальная справа
280. Убийство – забойства
281. Угроза – пагроза
282. Умысел – намер
283. Уполномоченный – упаўнаважаны
284. Устав – статут
285. Увечье – калецтва
286. Умышленное преступление – наўмыснае злачынства
287. Условно-досрочное освобождение – умоўна-датэрміновае вызваленне
288. Ущерб – страта, шкода
289. Фамилия – прозвішча
290. Фонды общественного потребления – грамадскія фонды спажывання
291. Ходатайство – хадайніцтва
292. Хозяйство -- гаспадарка
293. Ценные бумаги – каштоўныя паперы

294. Честь – гонар
295. Часовня -- капліца
296. Частный – прыватны
297. Чётный – цотны
298. Чрезвычайное положение – надзвычайнае становішча
299. Явка с повинной – яўка з пакаяннем
300. Ярмарка -- кірмаш

УСТОЙЛІВЫЯ МОЎНЫЯ ЗВАРОТЫ

1. З вузел ростам; жабе па калена; кату па пяту – метр с кепкой
2. Плёткі старой цёткі – бабушкіны сказкі
3. Без дай прычыны – ни за что ни про что
4. Глядзець як вока – беречь как зеницу ока
5. На вырак лёсу кінуць – бросить на произвол судьбы
6. Пад фартухом сядзець – быть под каблуком
7. Два вазы і цэбар – вагон и маленькая тележка
8. Твая праўда; маеш рацыю – ты прав
9. Вяршкі збіраць – снимать пенки
10. Круціцца як у віры – вертеться как белка в колесе
11. Марны лямант – глас вопиющего в пустыне
12. Біць лынды – бить баклуши
13. Гора чубатае – горе луковое
14. Абое рабое – два сапога пара
15. Справа дрэнь – дело труба (табак)
16. Жыццё віруе (крынічыць, буе, кіпіць) – жизнь бьет ключом
17. Ні свярбіць ні баліць – ни жарко ни холодно
18. Няма за што рукі зачапіць – хоть шаром покати
19. Залёты рабіць – заводит шары-муры
20. Блэкату аб’еўся – белены объелся
21. Майстар голавы сцінаць – заплечных дел мастер
22. Капейчыну ўварваць – зашибить деньгу
23. Иван-бязродзіч – Иван не помнящий родства
24. З рогату качацца -- умирать со смеху
25. Цяляты язык аджавалі – язык проглотил
26. Мера і вера – как в аптеке
27. Ахвярны казёл – козел отпущения
28. Фіга на талерцы, трасцы з макам – кукиш с маслом
29. Вушы навастрыць (наставіць) – ушки на макушке
30. Вярэдзіць душу – берedit рану
31. Глухі закутак – медвежий угол
32. Рукі паганіць – мараť руки
33. Мазгі без чэрапа – мозги набекрень
34. Крычаць нема – дико орать
35. Гуза шукаць – нарываться на неприятность
36. Жарты кароткія – шутки плохи
37. На божаі пасцелі – на смертном одре
38. Не ў гуморы – не в духе
39. Як не з гэтага свету – не от мира сего
40. Не з баязлівых – не робкого десятка
41. Прачуханца даць – снять стружку
42. Лухту плесці – вешать лапшу на уши
43. Гады ў рады – в кои-то веки
44. Сказаць у вочы – сказать в лицо
45. Адзін чорт маляваў – одним миром мазаны
46. Асёл маляваны – олух царя небесного
47. Ад пустой бочкі затычка – отставной козы барабанщик

48. На злом галавы – сломя голову
49. Першы-лепшы – первый попавшийся (встречный)
50. Жыць як набяжыць – плыць по течению
51. У няласку трапіць – попасть в опалу (немилость)
52. Разумець як баран на бібліі – понимать как свинья в апельсинах
53. Пашыцца ў дурні – попасть впросак (опростоволоситься)
54. Грушы на вярбе – лапша на ушах
55. Змяніўся з твару -- изменился в лице
56. На святыя ніколі – после дождичка в четверг
57. Ласку страціць – потерять расположение
58. Розумам крануцца – потерять рассудок
59. На шчупакова казанне – по щучьему велению
60. На хвост наступіць – прищемить хвост
61. У свінья галасы прыйсці – к шапочному разбору
62. За рубель жабу ў Вільню пагоніць – за копейку удавится
63. Браць удзел – принимать участие
64. Тры чвэрці да смерці – при последнем издыхании
65. За дзедам шведам – при царе Горохе
66. Фігу атрымаеш – ни шиша не получишь
67. Любата адна – одно удовольствие
68. Пабыў на кані і пад канём – прошел огонь, воду и медные трубы
69. Як абаранак з'есці – проше пареной репы
70. Хоць у каноплі стаўляй – пугало гороховое (огородное)
71. Туман у вочы пускаць – пускать пыль в глаза
72. У лапці абуць – пустить по миру
73. Пад нагамі таўчыся – путаться под ногами
74. Розум свінні з'елі – пыльным мешком стукнутый
75. П'яны як рамізінік (шавец, каморнік) – пьян как сапожник
76. Апошні праснак сама смак -- остатки сладки
77. Розум па галаве пускаць – раскинуть мозгами
78. Дробным макам рассыпацца – рассыпаться мелким бисером
79. Расці на лес гледзячы – расти как на дрожжах
80. Распляскацца на праснак – расшибиться в лепешку
81. Плакаць як бабёр – реветь белугой
82. Праўду ў вочы кідаць – резать правду в глаза
83. Смятанка на вусах – рыльце в пушку
84. Квітам паквітацца – свести счеты
85. Камарова жменя, з жабіны прыгаршчы – как кот заплакал
86. Не ўспамінайце благім словам – не поминайте лихом
87. У лужыну сесці – сесть в калошу (лужу)
88. З раскошы шалець – с жиру беситься
89. Уладныя людзі – сильные мира сего
90. Выскачыць як дурань з канпель – сказать не к месту
91. І не шманае; і вухам не вядзе – и в ус не дуем
92. А што табе за клопат – какое тебе дело
93. З лёгкім ветрам; гладкай дарогі – скатертью дорога
94. На адходную – на посошек
95. Прыраўнялі бот да лапця – сравнили божий дар с яичницей
96. На хлусні злавіць – уличить во лжи
97. Стаяць на слове – держать слово
98. Вачыма лыпаць – хлопать глазами
99. Ціха й свята – шито-крыто
100. Сама розрух – часы пик

ДАВЕДАЧНЫ МАТЭРЫЯЛ

ПРАВАПІС О, Э, А, Ы

У беларускай мове галосныя літары **о, э** звычайна пішуцца толькі пад націскам. Не пад націскам замест літар **о, э** пішацца літара **а** (у тым ліку і на канцы іншамоўных слоў пасля галосных): *дом -- дамы, горад – гарады, рэкі – рака, цэны – цана, рэбры – рабро, трыа, Токіа, радэа, адажыа, імпрэсарыа, Ватэрлоа.*

Але: *радыё, восемсот.*

У некаторых словах на месцы спалучэнняў **ро, ло, рэ** не пад націскам пішуцца **ры, лы:** *бровы – брыво, глотка – глытаць, кроў – крывава, дровы – дрывасек, дрывожня, блохі – блыха, хрэсьбіны – хрысціць, крошка – крышыць, дрогкі – дрыжаць, скрогат – скрыгатаць, брод -- брысці.*

Літара **э** не пад націскам пішацца:

а) у пачатку і сярэдзіне іншамоўных слоў (пасля зацвярдзелых і д, т): *дэманстрацыя, жэтон, эпоха, экзамен, ігрэк.*

Але: у даўно запазычаных словах пішацца літара **а:** *адрас, рамонт, аранжарэя, далікатны;*

б) у першай частцы складаных слоў: *рэдкалессе, шэразём;*

в) у словах з корнем *сэнс:* *асэнсаваць.*

Увага: ненаціскныя фіналі **эль-, эр-** у агульных назоўніках іншамоўнага паходжання перадаюцца праз **аль-, ар-:** *шніцаль, камп'ютар, прынтар, менеджар, містар, кратар,* а ва ўласных назоўніках нязменна: *Пітэр, Юпітэр, Гендэль, Манчэстэр.*

ЗАЎВАГІ: 1. Ва ўласных імёнах славянскага паходжання пішацца літара **а**, у імёнах неславянскага паходжання – літара **э:** *Чарапавец, Чарнігаў, Шаўчэнка,* але: *Тэгеран, Чэбаксары, Чэчня, Тэрэза, Шэкспір.*

2. У некаторых іншамоўных і беларускіх словах пішацца літара **ы:** *брызент, цырымонія, почырк, зарыва і зарава, яблыня, арышт, чыгун, інжынер, канцэлярыя, трывога, рысора, дрызіна.*

3. Запомніце: *лодар, водар, глыбіня, мачаха і мачыха, марыва, чырвоны, тырчма (тарчма), лыжка, глыбокі, горыч, слодыч, трымцець, плит, шыя, чый, мый, брый, крый, дрыль.*

ПРАВАПІС Е, Ё, Я

Літара **ё** ў беларускай мове пішацца толькі пад націскам. Калі пры змене слова ці ў аднакаранёвых словах націск пераходзіць на іншы склад, то на месцы **ё** ў першым складзе перад націскам пішацца **я**, а ў іншых складах перад націскам і пасля націску – літара **е:** *лёд –лядок, лядовы, ледавік; зялёны – зелень, пазелянець.*

На месцы літары **е** ў першым складзе перад націскам пішацца **я**, а ў іншых складах перад націскам і пасля націску захоўваецца літара **е:** *лес – ляснік, лесніка, лесавік; свет – святло, святлейшы, светлаваты; дзявяты, дзясяты, дзясятка, сем -- сямнаццаць, восем --васямнаццаць; пяцьдзясят.*

Шэсцьдзясят – шасцідзясяты; семдзесят – сямідзясяты, восемдзесят – васьмідзясяты.

У першым складзе перад націскам **е** захоўваецца і не пераходзіць ў **я:**

а) у словах іншамоўнага паходжання (з неславянскіх моў), у тым ліку і ва ўласных назвах пасля **г, к, х:** *аперацыя, апетыт, герой, легенда, калектыў, медаль, бензін, медуза, білецёр, Македонія;*

б) у словах *восемсот, семсот* (Н. скл.);

в) у словах **не, без,** калі яны пішуцца асобна: *не бачыць, без веры.*

Незалежна ад месца націску **я** захоўваецца:

а) ва ўласных імёнах, імёнах па бацьку, прозвішчах: *Якуб, Якубавіч, Якубоўскі;*

б) у тых словах, дзе **я** ўваходзіць у склад кораня ці суфікса: *цяга, цягнік, свята, святочны, пяць, пяцярня, упяцярых, лямант, лямантаваць, ляскат, ляскатаць, Прыпяць, боязь, роўнядзь, веялка, зязюляня, дзятляня;*

в) у канчатках прыметнікаў, парадкавых лічэбнікаў і займеннікаў, а таксама назоўнікаў жаночага роду творнага склону адз. ліку: *асення надвор'е, трэцяя ракета, іхняе поле, жменьай, хваляй.* Увага: *аленем, мядзведзем* (творны склон адз. ліку) – *аленям, мядзведзям* (давальны склон мн. ліку).

Заўвага 1. У даўно запазычаных словах з неславянскіх моў у першым складзе перад націскам на месцы **е** пішацца **я:** *дзяжурны, каляндар, янот, яфрэйтар, сяржант, яхідна, ярмолка, мянтуз, яўрэй, мячэць, ялей.*

Заўвага 2. У некаторых словах націскае **е** не пад націскам чаргуецца з **і**: *кветка – квітнець, цвет – цвісці, памерці – паміраць, здзерці – здзіраць, бляск – блішчаць, светлы – світаць, світанне, ветлівы – павітацца, усмешка – усміхацца, церці – выціраць, звон -- звінець.*

Заўвага 3. У словах *мітусня, мілагучны, вільготны, вінегрэт, міжволі, свістаць, сівы, пасівець, каліва, гліняны, эліксір* і інш пішацца літара **і**.

ПРАВАПІС Э, Е

На канцы запазычаных слоў, а таксама ва ўласных назвах пасля зычных, акрамя **л, к**, пішацца **э**: *купэ, рэзюмэ, кабернэ, каратэ, дэкальтэ, Мерымэ, Душанбэ, Морзэ. Але: філе, піке, камюніке.*

Літара **э** ці **ё** ў запазычаных словах **пасля губных** зычных і пасля **з, с, н** пішацца згодна з літаратурным вымаўленнем: *капэла, сэрвіс, газета, сервіс.*

ПРАВАПІС СПАЛУЧЭННЯЎ ГАЛОСНЫХ Ў ІНШАМОЎНЫХ СЛОВАХ

Беларускай мове не ўласціва ў межах слова спалучэнне галосных гукаў, таму ў большасці іншамоўных слоў пры іх вымаўленні паміж галоснымі ўзнікае гук [й], напрыклад: *бі[й'о]лаг*. На пісьме падобныя спалучэнні гукаў перадаюцца літарамі **іё (ыё), ія (ыя), іе (ые), еа (эа)** і інш.

Спалучэнне **іо** ў беларускай мове пад націскам перадаецца паміж зычнымі праз спалучэнне **іё (ыё)**, а не пад націскам – праз **ія (ыя)**: *біёлаг, біялогія, патрыёт, патрыятызм, чэмпіён, чэмпіят, кіёск – кіяскёр, аўдыя-. Але: мільён, трыльён, шампінён, Эфіопія, эфіоп*. У пачатку іншамоўных слоў пад націскам пішацца спалучэнне **іо**: *іон*, не пад націскам – **іа**: *іанізацыя*, на канцы іншамоўных слоў пішам **іа (ыа)**: *Токіа, трыа. Але: радыё.*

Спалучэнне **іа** перадаецца праз **ія (ыя)** незалежна ад напіску: *варыянт, дыяметр, энтузіязм, медыя-. Але: мільярд, брыльянт.*

Спалучэнне **іе** перадаецца праз літары **іе (ые)**: *гігіена, пацыент. Але: езуіт.*

Спалучэнне **ео** пад націскам перадаецца праз **ео (эо)**, а не пад націскам – праз **еа (эа)**: *ідэолаг, ідэалогія, геолаг, геалогія, відэа-.*

Спалучэнне **еа** перадаецца літарамі **еа (эа)**: *рэакцыя, Неапаль. Але: акіян.*

Спалучэнне **іо** пад націскам перадаецца праз **ё**, а не пад націскам – праз **я**: *раён, Нью-Ёрк, маёр, маярат*. У словах з першай часткай **ёд-, ёт** заўсёды пішацца **ё**: *этацыя, ётаваны, ёдаформ.*

Спалучэнне **іе** перадаецца праз **е**: *канвеер, Феербах.*

Спалучэнне **ія** перадаецца праз **я**: *Мая, Савоя.*

ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНЫХ ГАЛОСНЫХ

У пачатку слова перад збегам зычных гукаў, першым з якіх з'яўляецца **м, р, л**, узнікаюць прыстаўныя галосныя **а, і**.

Літара **а** пішацца ў некалькіх словах: *амшара, амшаннік, амшэлы, аржаны, аржанішча* (можна: *імшара, імшаннік, імшэлы, іржышча, іржаны*).

Літара **і** заўсёды пішацца перад збегам зычных, які пачынаецца з **м**: *імгла, імгненне, імчаца.*

Перад збегам зычных, які пачынаецца з **л, р** прыстаўны **і** пішацца, калі папярэднія слова заканчваецца на зычны: *пад лёдом, заараць іржышча*; пасля знакаў прыпынку: *Крыгаход. Льдзіны налятаюць адна на адну.*

Калі папярэднія слова заканчваецца на галосны, прыстаўны перад **л, р** не пішацца: *на льдзіне, луста ржаного хлеба.*

Прыстаўныя галосныя не пішуцца пасля прыставак на галосны: *памчаца, зардзецца, памкнуца*, а таксама пасля першай часткі складанага слова: *вокамгненна.*

ПРАВАПІС І, Ы, Й ПАСЛЯ ПРЫСТАВАК

Пасля прыставак на зычны (у тым ліку **дзз-, суб-**) каранёвае **і** пераходзіць у **ы**: *ісці – падысці, імшэлы – абымшэлы, дэзынфармацыя, субынспектар.*

Але: галосны **і** захоўваецца:

1) пасля прыставак **між-, звыш-, супер- контр-, транс-, пан-:** *міжінстытуцкі, звышімклівы, контрідэя, суперінтэлект панісламізм, трансарданскі;*

2) пасля першай часткі складанага слова: *недінстытут.*

Пасля прыставак, якія заканчваюцца на галосны, на месцы каранёвай **і** пішацца **й**: *ісці – выйсці, імя – перайменаваць.*

Й пішацца ў словах з каранем **ісці, іграць, імя, іначай, імавернасць.**

Але: літара **і** захоўваецца, калі ўтварае склад: *заіка, заінтрыгаваць, заіскрыцца, заінець, праіснаваць, праілюстраваць, праінфармаваць, неістотны.*

ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ У СКЛАДАНЫХ СЛОВАХ

Праваяпіс галосных у складаных словах залежыць ад вымаўлення слоў з адным ці двума націскамі.

Напісанне **о, а** ў першай частцы складаных слоў залежыць ад месца націску ў другой частцы: калі націск падае на першы склад другой часткі, то ў першай частцы складанага слова пішам літару **а**, калі націск падае на другі, трэці і інш. – пішам **о**: *чарнабровы, чорнавалосы, дабрабыт, добрасумленны.*

У складаных словах часткі **фота-, мота-, вела-, сама-, каля-, проці-, радыё-, што-, ста-, дзевяноста-, gros-, контр-, кіна-, кантра-, газа-, пара-, паў-** перадаюцца нязменна: *фотаконкурс, мотакрос, своечасовы, процілеглы, радыёхваля, штогод, статьисячны, дзевяностагоддзе, grosмайстар, контрудар, кінатэатр, кантрамарка, газавод, параварка, паўгорада. Але: фатограф, фатаграфія, фатаграфаванне, матацыкліст, матавоз, матацыкл, поўнач, поўдзень.*

Літара **э** ў першай частцы складаных слоў пішацца незалежна ад месца націску: *рэдказубы, шэцьсот. Але: шасцісот.*

Замест **е** ў першым складзе перад націскам пішацца літара **я**: *аленявод, сталявар. Але: семсот.*

У складаных словах з першай часткай **полі-(палі-)** літара **а** пішацца, калі націск падае на першы склад другой часткі, а літара **о** – калі на іншыя складкі: *паліклініка, політэхнічны. Але: паліграфічны, паліграфіст, паліграфія.*

Запомніце правапіс: *малочнакіслы, азотнакіслы, мовазнаўства, усходазнаўства, крокамер, вокарухальны, збожжасздача, збожжасховішча, сямігодка, свабодалюбства, работадавец, робататэхніка, словаформа, славалюбства, вокагнённа, нервовахворы, моцнадзеючы, хлоравоцатны, нотаграфія, множналікавы, ружовашчокі, манаграфічны, коксагазавы, коксадоменны, жывёрлавод, перапончатакрылы, колерамузыка, фондасховішча, пляскатаносы, абароназдольны, познаспелы.*

Спрадвечнае **я** пішацца **нязменна**: *цяжкаатлет – цяжкагрузны, мяккасардэчны – мяккашэсны.*

Звярніце ўвагу: **а) кровацячэнне – крывацёк; дрованарыхтоўка – дровасек;**

б) своечасовы – сваямоўны; светлавокі – светлавалосы; святлоадчувальны – святлафор; усебеларускі, усяночная, усёвед, усёзнаўства, усёабдымны; велікадушны – вялікадзяржаўны, велікамучанік -- Вялікабрытанія.

ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ ПАСЛЯ ЗАЦВЯРДЗЕЛЫХ, Д і Т

Пасля зацвярдзелых (**ж, ш, ч, р, ц, дж**), а таксама пасля **д, т** пішуцца галосныя **о, а, э, ы, у**: *шаптаць, почырк, жэтон, арышт, цырата, джала, інтэлігент, далікатны.*

Выключэнні: складанаскарочаныя словы (*дзяржюркалегія, медінстытут*) і словы з прыстаўкамі **звыш-, між-, контр-, пан-, транс-** (*звышімклівы, міжінстытуцкі, контрідэя, трансірданскі, панісламізм*).

ПРАВАПІС ЛІТАР Ў, У

Літара **у** пішацца пасля зычных, знакаў прыпынку, у пачатку сказа, у пачатку ўласных назваў: *Уночы ішоў дождж. Рэпертуар. Тамара Уладзіміраўна. І трава, і кветкі, і матылі – усё тое самае, усё жыло разам.*

Літара **ў** пішацца замест **у, л, в** пасля галосных у славянскіх словах (*кроў, воўк*) і іншамоўных не пад націскам: *лаўрэат, паўза, аўкцыён.* Не блытайце: *балкон, палкоўнік* і пад.

Злучок і двукоссе не з'яўляюцца знакамі прыпынку, таму не ўплываюць на напісанне **ў**: *жанчына-ўрач, калгас «Перамога» ўзнагародзілі...*

Заўвагі: 1) **у канцы іншамоўных слоў** пішацца **у**: *фрау, шоу, Ландау, ноу-хау;*

2) у іншамоўных словах, якія заканчваюцца на **-ус, -ум**, пішацца **у**: *натарыус, шлагбаум.*

3) **пад націскам** заўсёды захоўваецца літара **у**: *аул, групоўка ультра, баул, ля урны;*

4) калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны, то ў пачатку іншамоўных слоў **пад націскам** пішацца **у, не пад націскам – ў**: *Люблінская унія, дзяржаўны ўніверсітэт.*

Запомніце: *траур.*

ПРАВАПІС Д – ДЗ, Т – Ц

У беларускай мове цвёрдым зычным **д, т** адпавядаюць мяккія **дз', ц'**, якія пішуцца перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**, а таксама перад **ь**, перад мяккім гукам **в**: *горад – у горадзе, сяду – сядзь, два – дзве.*

Але: прыставачнае **д** і суфіксальнае **т** перад мяккім **в** захоўваюцца нязменна: *адвечны, у бітве.*

У словах іншамоўнага паходжання **д** і **т**, як правіла, не змякчаюцца: *дэкан, студэнт, тэатр, дырыжор.*

Але: перад суфіксамі і суфіксальнымі злучэннямі **-ін-, -ір-, -ёр-, -еец-, -ейск-, -ік-** (калі ён памяншальны), а таксама перад літарай **ю** зычныя **д, т** змякчаюцца: *каранцін, камандзір, акцёр, гвардзеец, гвардзейскі, білецік, нацюрморт, Цюмень.*

ПРАВАПІС ПАДОЎЖАНЫХ І ПАДВОЕННЫХ ЗЫЧНЫХ

Зычныя **з', с', ц', дз', ж, ш, ч, л', н'** паміж галоснымі вымаўляюцца падоўжана і на пісьме перадаюцца дзвюма літарамі: *жыццё, суддзя, жыллё, мышшу, гразю, соллю, узбярэжжа, ноччу, здарэнне.*

Падаўжэнне не адбываецца ў словах іншамоўнага паходжання: *алея, калона, каса.* **Але:** *асанна, саванна, ванна, манна, бонна, мадонна, мецца, дурра (расліна), мірра, панна, донна, Мекка, Вінніца, Жанна, Сюзанна, Іванна, Ганна.*

Дура, бона – грашовыя адзінкі; *мана* (хлусня).

На стыку прыстаўкі і кораня або кораня і суфікса адбываецца падваенне гукаў, якое на пісьме перадаецца дзвюма літарамі: *аддаць, бяззубы, асенні, лімонны.* **Але:** *расада, расаднік (месца, дзе вырошчваюць расаду), расол, расольнік, ростань.* **Запомніце:** *расаднік хваробы.*

ПРАВАПІС ПРЫСТАВАК

У прыстаўках на **з-, с-** перад глухімі зычнымі пішацца **с**, перад звонкімі – **з**: *скінуць, збіць, расказаць, раззброіць, бескарыслівы, беззаганны.*

Прыстаўкі на **б-, д-** пішуцца нязменна (незалежна ад вымаўлення): *аббегчы, абскакаць, аддаць, адскочыць.*

ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНЫХ В, Г

Прыстаўны **г** пішацца ў словах *гэты, гэтак, гэтулькі, гэі, го, га адгэтуль, пагэтуль, гісторыя, Ганна.*

Прыстаўны **в** пішацца:

а) перад націскным **о** ў пачатку слова і пасля прыставак: *воблака, восень, завоблачны; Але:* *окаць, охаць, наогул, одум, ойча;*

б) перад каранёвым у націскным у пачатку і сярэдзіне слова, а таксама ў вытворных ад іх словах, у якіх у не пад націскам: *вучань, вугал, вуглавы, навука, навук, навуцінне;*

в) у словах **вока, востры, вакол, вожык, воспа** і вытворных ад іх незалежна ад націску: *вока, вачэй, востры, вастрыць, навакал, наваколле, важаняткі, васпаваты;*

г) перад **о, у** ў сярэдзіне некаторых слоў і вытворных ад іх: *ніводзін, ніводны, цівун, Лявон, Ларывон, Радзівон, Тадэвуш, Матэвуш, Навум.*

Заўвага. Калі пачатковае **о** пераходзіць у **а**, то **в** не пішацца: *возера – азёры, вобласць – абласны.*

Літара **в** не пішацца:

а) перад пачатковымі **о, у** ў іншамоўных словах, а таксама ў імёнах, прозвішчах і географічных назвах: *опіум, ордэр, урна, унія, Орша, Ульяна.* **Але:** *Вольга, Вогненная зямля;*

б) перад **у** прыставачным і перад **у**, якое ўзнікла з **в**: *удзел, удвух, участак, унук (внук), учора (вчера).* **Але:** *вупраж, вусцішна, вузгалоўе, вусцілка.*

ПРАВАПІС СПАЛУЧЭННЯЎ ЗЫЧНЫХ

У беларускай мове ў спалучэннях **здн, рдн, стн, стл, рдц, згн** зычныя **д, т, г** выпалі, у выніку чаго гэтыя спалучэнні спрасціліся, што і адлюстроўваецца на пісьме: *позна, праязны, сэрца, посны, міласэрны, сонца, шаснаццаць, бразнуць, аванпосны, кампосны, кантрасны, фарпосны, баласны.* **Але:** *віскнуць, націскны.* **Запомніце:** *кантэкстуальны.*

Напісанне спалучэнняў зычных у некаторых запазычаных словах трэба запомніць: *ландшафт, пэндзаль, бухгалтар, асфальт, вакзал, дыспетчар, скрупулёзны, матч* і інш.

Спалучэнне **дт** на канцы слоў іншамоўнага паходжання на пісьме перадаецца літарай **т**: *Шміт, Кранітат.*

Спалучэнне каранёвага **д** з суфіксальным **с** на пісьме перадаецца нязменна: *канадскі, суседскі.*

Каранёвыя **т, ц, ч, к** у спалучэнні з суфіксальным **с** перадаюцца на пісьме праз **ц**: *Брэст – брэсцікі, шавец – шавецкі, ткач – ткацкі, мастак – мастацкі*, а **с і ш** – праз **с**: *Адэса – адэскі, таварыш – таварыскі*.

Каранёвыя **ж, ш, з, г, х** з суфіксальным **с** перадаюцца на пісьме праз **с**: *прыгожы – прыгоства, харошы – хараство, князь – княства, птах – птаства, многа – мноства*.

У прыметніках, утвораных ад геаграфічных назваў і назваў нацыянальнасцей, зычныя **г, к** (у неславянскіх назвах), **х, з, ж, ш** перад суфіксам **–ск–** на пісьме захоўваюцца: *гамбургскі, казахскі, узбекскі, хельсінкскі, касабланкск, французскі, парызжскі, добрушскі*. Пры гэтым **г, х** могуць чаргавацца з **ж, ш**: *Рыга -- рыжскі, чэх – чэшскі*. **Запомніце**: *турэцкі, калмыцкі, славацкі*.

Спалучэнне каранёвага **цк** з суфіксальным **ч** перадаецца на пісьме літарамі **чч**: *Слуцк – Случчына, нямецкі – Нямецчына*, а **ск** – праз **шч**: *Віцебск – Віцебшчына*. Спалучэнні **дч, тч** перадаюцца нязменна: *Брэст – Брэстчына, Навагрудак – Навагрудчына*.

Калі прыстаўка заканчваецца на **с**, а карань пачынаецца з **ч** або **ш**, то спалучэнне **сч, сшч** на пісьме перадаецца нязменна: *расчыніць(акно), расчпіць(вагоны), расчасаць, расшчодрыцца, расшчпіць(палена)*.

Але: *шчасце, пяшчота, ушчуваць, ушчэнт, нішчымны, ашчадны, рошчына*.

ПРАВАПІС МЯККАГА ЗНАКА І АПОСТРАФА

Змякчальны мяккі знак пішацца пасля **з, с, ц, дз, л, н** у канцы слова (*соль*), або ў сярэдзіне пасля мяккага зычнага перад наступным цвёрдым (*пісьмо, дзьмухавец*), паміж двума мяккімі зычнымі, калі пры змяненні слова другі зычны становіцца цвёрдым: *дзьме – дзьмуць, цьмяны – цьма*.

Мяккі знак таксама пішацца:

а) у лічэбніках *пяцьдзесят, шэсцьдзесят, пяцьсот, шэсцьсот, дзевяцьсот, мільён, мільярд*;

б) у слове *ледзьве* і постфіксе **–сьці**: *дзесьці, якісьці*;

в) у назоўніках творнага склону множнага ліку перад канчаткам **–мі**: *людзьмі, слязьмі*;

г) пасля літары **н** перад суфіксам **–чык–**, калі слова без суфікса заканчваецца на **–нь**: *каменьчык, струменьчык*;

д) пасля мяккага **н** перад суфіксам **–к–**: *вішанька, песенька*;

е) пасля мяккага **н** у прыметніках, утвораных ад назваў месяцаў і слова **восень** перад суфіксам **–ск–**: *студзеньскі, восеньскі, Чэрвеньскі раён, Ліпеньская школа*;

Увага: у кітайскіх назвах перад суфіксам **–ск–** мяккі знак не пішацца: *цянь-шанскі, кунь-лунскі*.

ё) у суфіксах **–еньк–, –еньк–, –аньк–**: *маленькі, даражэнькі, харошанькі*;

ж) у дзеясловах загаднага ладу першай асобы множнага ліку перад канчаткам **–ма** і другой асобы множнага ліку перад постфіксам **–це**, а таксама перад постфіксам **–ся**: *станьма, станьце, агледзься*.

Раздзяляльны мяккі знак пішацца пасля **з, с, ц, дз, л, н** у сярэдзіне слова перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**: *дасье, парцье, налью*.

Але: *булён, нюанс, дзяк, дыякан*.

Апостраф пішацца перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**

а) пасля прыставак на зычны: *аб’ява, ін’екцыя, аб’інець*;

б) у сярэдзіне слова пасля цвёрдых зычных, акрамя **з, с, ц, дз, л, н**: *б’ю, п’ю, вераб’і*;

в) у складаных словах пасля частак **двух–, трох–, чатырох–**: *трох’ярусны*.

Пасля **ў** апостраф **не пішацца**: *здароўе, салаўі*.

УЖЫВАННЕ ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ

З **вялікай літары** пішуцца ўласныя імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, назвы планет, сузор’яў, зорак, геаграфічныя, адміністрацыйна-тэрытарыяльныя і інш. назвы: *Антон Сяргеевіч Чарноў, Янка Купала, кошка Мурка, Сатурн, Вялікая Мядзведзіца (сузор’е), Шалі, Віцебск, Віцебшчына, фабрыка «Спартак», Рэспубліка Беларусь*.

Акрамя пералічаных вышэй, з **вялікай літары** пішуцца назвы гістарычных эпох (*Рэфармацыя, Адраджэнне*), прыналежныя прыметнікі з суфіксам **–ск–**, калі яны ўваходзяць у склад назваў, адпаведных назвам са словамі **імя, памяці**: *Коласаўская стыпендыя(стыпендыя імя Якуба Коласа)*, прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад уласных імёнаў з дапамогай суфіксаў **–ін–, –ын–, –оў–, –ёў–, –еў–, –аў–**: *Антонаў сын, Наташына паліто, Мурчыны кацяняты*. Але навуковыя і тэхнічныя тэрміны пішуцца з **малой літары**: *берталетава соль, вольтава дуга*.

З вялікай літары пішацца першае слова (або два першыя словы) у назвах свят, падзей, знамянальных дат: *Першае мая (1 Мая), День Незалежнасці, Вялікая Айчынная вайна, Люблінская унія*, а таксама ў назвах арганізацый і ўстаноў: *Міністэрства ўнутраных спраў, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт*.

ПРАВИЛЫ ПЕРАНОСУ СЛОЎ

1. Нельга пакідаць ці пераносіць адну літару (хоць яна і абазначае склад): *ар-мія, ідэя*; нельга: *а-рмі-я, і-дэ-я*.
2. Падвойныя зычныя пры пераносе раздзяляюцца: *жыцц-цё, суд-дзя*.
3. Літары *дз, дж*, калі яны абазначаюць адзін гук, не раздзяляюцца: *ва-дзе, даж-джу*. Спалучэнні прыставачнай *д* з каранёвымі *ж, з* пры пераносе раздзяляюцца: *пад-загалавак, пад-жылкі*.
4. Літары *й, ў, ь* і *апостраф* не аддзяляюцца ад папярэдняй літары: *май-скі, пісь-мо, поў-дзень, аб'-ява*. Калі ў складаным слове другая частка пачынаецца з *ў*, то гэтае *ў* пішацца з другой часткай: *торфа-ўборачны*.
5. Пры пераносе пажадана спалучаць складападзел з падзелам слова на марфемы: *на-зваць, мар-скі*; нельга: *наз-ваць, марс-кі*. Але літара *ы*, што ідзе за прыстаўкай, не адрываецца ад прыстаўкі: *безы-менны, пады-ход*.
6. Пры збегу зычных у адной марфеме падзел на склад для пераносу свабодны, але суфіксы разбіваць не рэкамендуецца: *сяс-тра, ся-стра, дзяжур-ства, гарад-скі*.
7. Нельга адрываць ініцыялы імён і імён па бацьку ад прозвішча і скарачаныя назвы ад тых лічбаў, да якіх яны адносяцца: *І.П. Мележ, 12 см*; нельга разбіваць умоўныя скарачэнні: *г. зн., да т. п.*

НАПИСАННЕ СЛОЎ АСОБНА, РАЗАМ, ПРАЗ ЗЛУЧОК

Праваніс складаных назоўнікаў

Складаныя назоўнікі пішуцца **разам**, калі ёсць злучальная галосная (*краявід, параход*), калі ўтвораны са спалучэння лічэбніка і назоўніка (*шасцідзёнка*), калі першая частка – словы **сама-, многа-, мала-, шмат-, узаема-, аўта-, вела-, мота-, фота-, кіна-, аэра-, мікра-, макра-, метэа- контр-, агра-** (*самавызначэнне, мнагабор'е, маланаселенасць, шматзначнасць, узаемапавага, аўтазавод, веласпорт, мотакрос, фотарэпартаж, кінахроніка, аэраклуб, мікрараён, макрарэльеф, метэазводка, контрудар, агракультура*), агульныя назоўнікі з часткамі **паў-, поў-** (*паўяблыка, поўдзень*), складанаскарачаныя словы (*медсанбат*). **Разам** пішуцца назоўнікі з першай часткай – дзеясловам у форме 2-ой асобы загаднага ладу (*вярнідуб, сарвігалава, але: перакаці-поле, узвей- вецер*).

Праз злучок пішуцца складаныя назоўнікі без злучальнай галоснай (*школа-інтэрнат*), уласныя назвы з часткай **паў-** (*паў-Еўропы*), складаныя адзінкі вымярэння і іншамуёныя назвы прамежкавых напрамкаў свету (*тона-кіламетр, але: працадзень; норд-ост*), складаныя назоўнікі з першай часткай **обер-, арт-, вэб-, унтэр-, штаб-, лейб-, віцэ-, экс-, прэс-** (*обер-лейтэнант, арт-сесія, вэб-дызайн, унтэр-афіцэр, штаб-кватэра, лейб-медык, віцэ-прэзідэнт, экс-чэмпіён, прэс-служба*) і словы **контр-адмірал, прыма-балерына**, састаўныя прозвішчы, французскія імёны, геаграфічныя назвы (*Дунін-Марцінкевіч, Жан-Жак Русо, Буда-Кашалёва*).

Міні-спадніца – спадніца міні; мідзі-паліто – паліто мідзі; максі-спадніца – спадніца максі.

Праваніс складаных прыметнікаў

Складаныя прыметнікі пішуцца **разам**, калі ўтвораны ад складаных назоўнікаў, што пішуцца **разам** (*параходны*), утвораны ад словазлучэнняў **назоўнік + прыметнік, назоўнік + лічэбнік, назоўнік + займеннік** (*сельскагаспадарчы, саракатрохгадовы, усебаковы*), з першай часткай **многа-, мала-, шмат-** (*мнагазначны, малавядомы, шматбаковы*).

Заўвага. Спалучэнні **прыслоўе + прыметнік (дзеепрыметнік)** пішуцца **асобна**: *дробна наколаць арэхі, гладка паголены твар*.

Складаныя прыметнікі пішуцца **праз злучок**, калі ўтвораны 1) ад складаных назоўнікаў, якія пішуцца праз злучок (*буда-кашалёўскі*); 2) ад двух і трох раўнапраўных прыметнікаў (*беларуска-рускі, кісла-салодкі*), а таксама прыметнікі *паўночна-заходні, паўднёва-ўсходні, паўднёва-заходні, паўночна-ўсходні*. Акрамя таго, **праз злучок** пішуцца прыметнікі, утвораныя шляхам паўтарэння аднаго слова (*цёплы-цёплы*) і з першай часткай **ўсходне-, паўднёва-, паўночна-, заходне-**, калі яны ўваходзяць у склад уласных геаграфічных назваў (*Усходне-Еўрапейская раўніна*). **Параўнайце:** *ўсходнееўрапейскія краіны*. Праз злучок пішуцца прыметнікі, утвораныя ад спалучэння імя і прозвішча: *леў-талстоўскі*.

Праваніс прыслоўяў і спалучэнняў слоў, блізкіх да прыслоўяў

Праз злучок пішуцца прыслоўі:

- 1) з прыстаўкай **абы-** і суфіксам **–небудзь-**: *абы-як, як-небудзь*;
- 2) з прыстаўкай **па-** і суфіксамі **–ому, -яму, -аму, -йму, -ску, -цку, -ы:** *па-старому, па-летняму, па-нашаму, па-мойму, па-руску, па-брацку, па-чалавечы*;
- 3) з прыстаўкай **па-** і **парадкавым лічэбнікам:** *па-першае, па-дзiesiąтае*;
- 4) утвораныя шляхам паўтарэння таго самага слова: *ледзь-ледзь, крыж-накрыж*.

Усе астатнія прыслоўі пішуцца разам: *ушчэнт, спрадвеку, спадылба, знізу, штогод, таксама, наавер, паасобку, уголас*.

Ад прыслоўяў неабходна адрозніваць назоўнікі з прыназоўнікамі, якія пішуцца асобна: *вярнуўся дахаты –падышлі да хаты Алеся; наварнулі ўбок –у бок вакзала*. Назоўнікі абазначаюць прадмет, маюць пры сабе паясняльныя словы.

Пішуцца асобна спалучэнні

Пад вечар, з ранку да вечара, з вечара да ранку, з нізу да верху, з верху да нізу, усё роўна, як след, усё адно, наўрад ці, без дай прычыны, без дай рады, дзень у дзень, дзень пры дні, адзін на адзін, след у след, час ад часу, на памяць, на памяці, у пару, да пары, не ў пару, за мяжой, пад пахай, пад паху, па пахі, не ў меру, не пад сілу, не да смеху.

Асобна пішуцца спалучэнні назоўнікаў, якія пачынаюцца з галоснай, з прыназоўнікам **у:** *у абдымку, у абрэз, у абмен, у адзіночку, у адкрытую, у адно, у абхват, а таксама спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі без, з, да, на:* *без аглядкі, без разбору, без упынку, без толку, з ходу, з размаху, з разбегу, з налёту, да зарэзу, да ўпаду, да адвалу, на ляту, на віду, на хаду, на бягу, на скаку, на жаль, на вока, на дзіва*.

Праваніс прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц

Прыназоўнікі **з-за, з-пад, па-за, па-над** пішуцца праз злучок.

Складаныя прыназоўнікі **замест, наконт, накішталт, абапал, услед, зверху, навокал, насустрач, ззаду, наперадзе** пішуцца ў адно слова.

Перад словамі з пачатковым **у** ўжываецца варыянт прыназоўніка **у – ва:** *у школе – ва ўніверсітэце*.

Перад словамі, якія пачынаюцца збегам зычных, дзе першыя **з, с, ш, ж, м,** замест прыназоўніка з ужываецца прыназоўнік **са:** *з табою, са мною, з лесу, са ічаўя*.

Увага: неабходна адрозніваць прыназоўнік **нягледзячы на** ад дзеепрыслоўя, якое з часціцай **не** пішацца асобна: *нягледзячы на дождж, на вуліцы імат людзей; хлопчык ішоў, не гледзячы на баках*.

Простыя вытворныя злучнікі **затое, адтаго, прычым, прытым, паколькі, пастолькі** трэба адрозніваць ад спалучэнняў прыназоўнікаў з займеннікамі: **за тое, ад таго, пры чым, пры тым, па колькі, па столькі**. Злучнік не з'яўляецца членам сказа, яго можна замяніць сінанімічным злучнікам: *Ты яшчэ малы, адтаго (можна таму) і не разумееш. – Ад таго дуба адлічы два крокі*.

Часціца **–сьці (-сь)** з займеннікамі і прыслоўямі пішацца **разам:** *хтосьці, хтось, дзесьці, дзесь*.

Часціца **што** пішацца **асобна** ў спалучэннях *толькі што, пакуль што, амаль што, хіба што, сама што*.

Часціцы **абы-, -небудзь, -колечы** з займеннікамі і прыслоўямі пішуцца **праз злучок:** *абы-хто, хто-небудзь, што-колечы*.

Часціца **–то** з назоўнікамі, займеннікамі і дзеясловамі пішацца **праз злучок:** *сястра-то прыехала, яна-то сказала, сказаць-то сказаў*.

Часціца **–такі** пішацца **праз злучок**, калі стаіць **пасля** слоў, да якіх адносіцца: *усё-такі, зрабіў-такі* (параўнайце: *такі ўсё, такі зрабіў*).

Часціцы **бы (б), жа (ж)** пішуцца заўсёды **асобна:** *сказаў бы, сказала б, узяў жа, узяла ж*.

Часціца **ні** пішацца **разам:** 1) са словамі, якія без **ні** не ўжываюцца: *ніводзін, нікчэмны*; 2) з адмоўнымі займеннікамі і прыслоўямі: *ніхто, нідзе*.

Але: *ні з кім, ні аб чым*.

Ва ўсіх іншых выпадках часціца **ні** пішацца **асобна**.

Часціца **не** пішацца **разам:**

- 1) са словамі, якія без **не** не ўжываюцца: *незабудка, непакоіць*;
- 2) са словамі, да якіх можна падабраць сінонім без **не:** *непрыяцель – вораг, невялікі – малы*;
- 3) з поўнымі дзеепрыметнікамі, пры якіх няма залежных слоў: *няскошаная трава, непрачытаная кніга*;
- 4) з прыметнікамі, поўнымі дзеепрыметнікамі і прыслоўямі, калі пры іх ёсць паясняльныя словы **вельмі, зусім, амаль, выключна, надзвычай, у вышэйшай ступені, у вышэйшай меры** і іншыя, што выражаюць ступень якасці: *вельмі няўважлівы, зусім непрадуманая рашэнне*;

- 5) у дзеясловах з прыстаўкай **неда-** са значэннем непаўнаты дзеяння, неадпаведнасці норме: *недалячыць, недачуваць*;
- 6) з няпэўнымі займеннікамі і прыслоўямі: *нехта, недзе*.

Часціца **не** пішацца **асобна**:

1) з дзеясловамі, дзеепрыслоўямі, кароткімі дзеепрыметнікамі: *не быў, не чытаючы, трава не скошана*;

2) з поўнымі дзеепрыметнікамі, пры якіх ёсць паясняльныя словы ці ёсць або падразумяецца супрацьпастаўленне: *не прачытаная намі кніга, не прачытаная, а прагледжаная кніга*;

3) з назоўнікамі, прыметнікамі і прыслоўямі, калі ёсць або падразумяецца супрацьпастаўленне: *не сябар, а родны брат; не шырокі, а вузкі; дзень сёння не сонечны*;

4) з формамі вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў і прыслоўяў: *не старэйшы за..., не лепшы за..., не пазней чым ...*;

5) са словамі **не трэба, не варта, не супраць, не шкада, не толькі**;

6) у складзе ўзмацняльных адмоўяў далёка **не, нічуць не, зусім не, ніколькі не** і пад.: *далёка не смелы чалавек, зусім не горшы адказ, ніколькі не цікавы матэрыял*.

РОД І ЛІК НАЗОЎНІКАЎ

Назоўнікі маюць катэгорыю роду: *маці, краіна, рака* – жаночага роду; *бацька, закон, горад* – мужчынскага роду; *дзіця, поле, акно* – ніякага роду; *плакса, сірата, задзіра* – агульнага роду. Множалікавыя назоўнікі катэгорыі роду не маюць: *канікулы, Калінкавічы*.

Род нескланяльных агульных назоўнікаў

Да мужчынскага роду адносяцца назвы асоб мужчынскага полу і назвы жывых істот: *аташэ, кенгуру*, а таксама назоўнікі *гран-пры* (узнагарода), *карт-блани* (свабода ў дзеяннях), *сірока* (вечер), *тарнада* (смерч), *эцю* (грашовая адзінка), *эскуда* (грашовая адзінка), *сулугуні, бры* (сыр), *пенальці, інкогніта, кофе*.

Да жаночага роду адносяцца назвы асоб жаночага полу: *мадам, фрау*, а таксама назоўнікі: *авеню, салямі, івасі, кальрабі, цэцэ, хіндзі* (мова), *беры-беры* (хвароба), *нотабена*.

Да ніякага роду адносяцца неадушаўленыя назоўнікі: *метро, паліто, мерло, бардо*.

Род уласных назоўнікаў

Калі ўласны назоўнік скланяецца, то род вызначаем па тыпе скланення: *Сож* – мужчынскі род, *Нарач* – жаночы род.

Калі ўласны назоўнік не скланяецца, то род вызначаем па лексічным значэнні: *Micisini* (рака) – жаночы род, *Антарыя* (возера) – ніякі род, *Сочы* (горад) – мужчынскі род.

Назоўнікі множнага ліку катэгорыі роду не маюць: *Калінкавічы, Баранавічы, Кардыльеры Гродна* (н.р.), *Гародня* (ж.р.).

Род складанаскарочаных назоўнікаў

Калі назоўнік не скланяецца, то род вызначаем па апорным слове: *ГДУ* (універсітэт) – мужчынскі род; *БТ* (тэлебачанне) – ніякі род; *ЭВМ* (машына) – жаночы род. **Выключэнне:** *ТАСС* (агенцтва) – мужчынскі род.

Калі назоўнік скланяецца, то род вызначаем па тыпе скланення: *калгас* (гаспадарка), *ЖЭС* (служба), *ЛіМ* – мужчынскага роду, таму што скланяюцца як назоўнікі II скланення.

Назвы **пасада, прафесій, званняў** (за рэдкім выключэннем: напрыклад, *медсястра*) **мужчынскага роду:** *вядомы прафесар Рудакоўская, строгі следчы Равуцкая*.

Памятайце, што род і лік назоўнікаў не заўсёды супадаюць у рускай і беларускай мовах: *сабака, медаль* – у беларускай мове мужчынскага роду, у рускай – жаночага; *гусь, жырафа* – у беларускай мове жаночага роду, у рускай – мужчынскага; *адносiны, карункі, могiлкі, лекi* – у беларускай мове толькі множнага ліку, а у рускай мове змяняюцца па ліках.

ПРАВАПІС КАНЧАТКАЎ НАЗОЎНІКАЎ

Каб не памыліцца ў напісанні канчаткаў назоўнікаў, трэба ўмець вызначаць тып скланення і тып асновы.

Існуе тры тыпы скланення назоўнікаў:

1-е скланенне – назоўнікі **жаночага** роду з канчаткамі **-а, -я:** *зямля, навука*; назоўнікі **мужчынскага** роду з канчаткамі **-а, -я,** калі націск падае на канчатак: *Кузьма, суддзя*; назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу жаночага полу: *плакса*; назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу і маюць націск на канчатку: *сірата, ляўша*;

2-е скланенне – назоўнікі **мужчынскага** роду з **нулявым** канчаткам і назоўнікі **ніякага** роду з канчаткамі **-о, -е, -я, -а, -ё**: *сын, дом, поле, неба, акно, куп'ё, полымя*;

3-е скланенне – назоўнікі **жаночага** роду з **нулявым** канчаткам: *ноч, Беларусь*.

Не ўваходзяць ні ў адзін з тыпаў скланення

1) **рознаскланяльныя** назоўнікі, да якіх адносяцца: **назвы маладых істот**: *цяля, дзіця, пацучаня*; тры назоўнікі на **-мя**: *імя, стрэмя, племя*; назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу **мужчынскага** полу і маюць націск на аснове: *пакса, калека*; назоўнікі **мужчынскага** роду з канчаткамі **-а, -я** і націскам на аснове: *бацька, дзядуля*;

2) **множналікавыя** назоўнікі: *дзверы, вароты, крупы*;

3) **нескланяльныя** назоўнікі, да якіх адносяцца: **іншамоўныя** назоўнікі, якія заканчваюцца на **галосны**: *метро, паліто, алібі*; **жаночыя** прозвішчы на **зычны**: *Алена Ракутовіч, Света Корань*; **мужчынскія і жаночыя** прозвішчы на **-ых, -іх, націскны -о**: *Чарных, Мялкіх, Сянько, Глушко*; жаночыя прозвішчы на **-а, -я**, калі яны ўтварыліся ад назоўнікаў ніякага роду: *Калена, Шыла*; назоўнік **маці**;

4) назоўнікі, утвораныя **шляхам пераходу прыметнікаў у назоўнікі**: *рабочы, хворы*.

Аснова назоўніка можа заканчвацца на **зычны**

1) **цвёрды**: *сад, спеў, акно, вясна*;

2) **мяккі**: *зямля, край, міліцыя*;

3) **зацвярдзелы**: *мяжа, шар, плячо*;

4) **г, к, х (заднеязычны)**: *рака, бераг, рэха*.

Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення:

Н. – *краіна, зямля*;

Р. – *краіны, зямлі*;

Д. – *краіне, зямлі, сястры, дарозе, страсе, руцэ, ручцы*;

В. – *краіну, зямлю*;

Т. – *краінай(аю), зямлэй(ёю)*;

М. – супадае з **Давальным**.

Канчаткі назоўнікаў у давальным і месным склонах залежаць ад тыпу асновы: **-е** – пры аснове на **цвёрды і г, х**, якія чаргуюцца з **з, с**: *брыгадзе, дузе, страсе*; **-і** -- пры аснове на **мяккі**: *песні*; **-ы** – пры аснове на **зацвярдзелы**: *працы*; калі аснова заканчваецца на **к**, якое чаргуецца з **ц**, то пад **націскам** пішацца **-э**, а **не пад націскам** -- **-ы**: *шчацэ, шчочцы*.

Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення

Н. -- *дом, неба, акно, поле*;

Р. – *дома, поля, агню, грыпу*;

Д. – *дому, полю*;

В.=Н. (неадуш.), =**Р.**(адуш.): *дом, чалавека*;

Т. – *домам, акном, полем, агнём*;

М. – *аб доме, снезе, кажусе, агні, ветры, пяску, рэху, дыялогу, Васілю, Рыгору, Максіму(е)*.

Назоўнікі **мужчынскага** роду ў родным склоне маюць канчаткі **-а, -я**, калі абазначаюць: 1) **асоб і жывых істот**: *брата, арла*; 2) **часткі цела і органы**: *носа, зуба, але: твару*; 3) **канкрэтныя прадметы, якія можна лічыць**: *дома, клёна, нажа*; 4) **назвы ўстаноў, арганізацый, прадпрыемстваў, вайсковых падраздзяленняў**: *завода, універсітэта, батальёна*; 5) **геаграфічныя і астранамічныя паняцці, назвы населеных пунктаў і мясцовасцей**: *горада Мінска, Марса, узгорка*; 6) **адзінкі вымярэння**: *грама, літра, тыдня, аўторка, долара, але: абеду, веку, ранку*; 7) **назвы танцаў і гульніаў, канкрэтныя навуковыя і тэхнічныя тэрміны**: *вальса, футбола, круга, дзейніка, але: роду, ліку, склону, зместу, летанісу, тэксту*.

Канчаткі **-у, -ю** пішуцца ў назоўніках, якія абазначаюць: 1) **зборныя прадметы**: *лесу, дубняку*; 2) **назвы рэчываў**: *азоту, чаю*; 3) **прасторавыя паняцці**: *лугу, стэпу*; 4) **з'явы прыроды**: *снегу, грому*; 5) **назвы пачуццяў, дзеянняў і стану**: *болю, крыку, сну*; 6) **назвы хвароб**: *грыпу, інфаркту*; 7) **грамадскія фармацыі, палітычныя і навуковыя аб'яднанні, плыні, вучэнні**: *феадалізму, дарвінізму*.

Але: *хлеба, каржа, торта, каравая, гудка, глытка, аўса, жайтка*.

У **месным** склоне назоўнікі маюць канчатак **-е** пры аснове на **цвёрды** зычны і **г, х**, якія чаргуюцца з **з, с**: *аб доме, снезе, кажусе*; **-і** – пры аснове на **мяккі**: *аб агні*; **-ы** – пры аснове на **зацвярдзелы**: *аб ветры*; **-у** – пры аснове на **к і г, х**, якія не чаргуюцца з **з, с**: *аб пяску, рэху, мозгу, але: аб малацэ*. Назвы **асоб** маюць канчаткі **-у, -ю** пры аснове на **зацвярдзелы, мяккі, г, к, х**: *аб Рыгору, герою, Алегу, настаўніку, Цімоху*. Калі аснова на **цвёрды**, то пішуцца варыянтныя канчаткі **-у** або **-е**: *аб Максіму(е)*.

Запомніце: *на двары* (каля будынка) і *на дварэ* (не ў хаце, на вуліцы), *на рагу* (вуліцы, месяца) – *розе* (у жывёлы); *на пасту* (ваенным) – *у посце* (абмежаванне); *аб моху, тварагу, арэху, шляху, мяху, пасагу*.

Канчаткі назоўнікаў 3-га скланення

Н., В. – *Беларусь, Сібір*

Р., Д., М. – *Беларусі, Сібіры*

Т. – *Беларуссю, Сібір'ю, ноччу*

У **творным** склоне апошні **зычны падаўжаецца**, калі стаіць пасля галоснага: *мьшшу, меддзю*. Параўнайце: *косцю, радасцю*. Калі аснова заканчваецца на **б, р, ф**, то перад канчаткам **-ю** пішацца **апостраф**: *шыр'ю, глыб'ю, верф'ю*.

Рознаскланяльныя назоўнікі

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – імя, племя, стрэмя

Р. – *імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)*

Д. – *імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)*

В.=Н.

Т. – *іменем (імя), племенем (племя), стрэменем (стрэмя)*

М. – *аб імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)*

У форме множнага ліку **назоўнікі на -мя** маюць формы: *імёны, плямёны, страмёны*.

Н., В. – *пацучаня(ё)*

Р., Д., М. – *пацучаняці*

Т. – *пацучанём*

У форме множнага ліку назвы маладых істот маюць суфікс **-ят-**: *пацучаняты, ваверчаняты*; але: *дзеці*.

Н. – *бацька, Кузьма*

Р. – *бацькі, Кузьмы*

Д. – *бацьку, Кузьме*

В. – *бацьку, Кузьму*

Т. – *бацькам, Кузьмой*

М. – *аб бацьку, Кузьме*

Назоўнікі **мужчынскага** роду на **-а, -я** ў **давальным, творным і месным** склонах маюць канчаткі **1-га** скланення, калі **націск падае на канчатак**: *суддзі, суддзёй, як зямлі, зямлёй* і канчаткі **2-га** скланення, калі **націск падае на аснову**: *дзядулю, дзядулем, як полю, полем*.

Н. – *Саша*

Р. – *Сашы*

Д. – *Сашу, Сашы*

В. – *Сашу*

Тв. – *Сашам, Сашай*

М. – *аб Сашу, Сашы*

Назоўнікі **агульнага** роду ў **давальным, творным і месным** склонах маюць канчаткі **1-га** скланення, калі абазначаюць асобу **жаночага** полу. Калі яны абазначаюць асобу **мужчынскага** полу, то змяняюцца як назоўнікі **мужчынскага** роду на **-а, -я**.

Праваніс канчаткаў назоўнікаў множнага ліку

У множным ліку назоўнікі ўсіх трох тыпаў скланення маюць канчаткі:

Н. -- **-ы, -і** (*вербы, хвой, браты, вочы, косці*)

Р. -- **-оў, -ёў, -аў, -яў, нулявы, -ей, -эй** (*вербаў, хвояў, рук, сялян, братоў, агнёў, касцей, начэй*)

- Д. -- **-ам, -ям** (*вербам, хвоям, вачам, касцям, братам*)
 В. – як **Н** або **Р**. (*вербы, хвоі, братоў, вучняў*)
 Т. -- **-амі, -ямі, -мі, -ыма, -іма** (*вербамі, хвоямі, людзьмі, вачамі(вачмі, вачыма), плячамі(ыма), вушамі(ыма), дзвярамі(ыма), грашамі(ыма)*)
 М. -- **-ах, -ях** (*аб вербах, хвоях, братах, вачах, ночах, касцях*)

ПРАВАПІС СУФІКСАЎ ПРЫМЕТНІКАЎ

Дзве літары **нн** пішуцца ў прыметніках, утвораных ад асноў на **-н** з дапамогай суфікса **-н-**: *камень – каменны, вагон – вагонны*; утвораных ад асноў на **-мя**: *імя – іменны, цемя – цемянны, але: палымяны*; з суфіксамі **-енн, -энн**: *вогненны, задуменны*.

Адна літара **н** пішацца ў суфіксах **-ан-, -ян-, -ін-, -ын-**: *драўляны, сярэбраны, курыны, арліны* і ў слове *сцюдзёны*.

У **прыналежаных** прыметніках, утвораных ад назоўнікаў **мужчынскага** і **ніякага** роду, пішуцца суфіксы **-ёў-, -аў-, -оў-, -ёў-**: *Пецеў, Васілёў, бацькаў, Тамашоў*; ад назоўнікаў **жаночага** роду -- **-ін-, -ын-**: *Наташын, бабулін*.

УТВАРЭННЕ СТУПЕНЕЙ ПАРАЎНАННЯ

ПРЫМЕТНІКАЎ

Якасныя прыметнікі ўтвараюць ступені параўнання – **вышэйшую** і **найвышэйшую**.

Простая вышэйшая ступень параўнання ўтвараецца шляхам далучэння да асновы суфіксаў – **ейш-, -эйш-, -ш-**: *смачны – смачнейшы, прыгожы – прыгажэйшы, добры – лепшы, вялікі – большы, малы – меншы, дрэнны – горшы*.

Складаная вышэйшая ступень параўнання ўтвараецца з дапамогай слоў **больш, менш + прыметнік**: *больш смачны, менш прыгожы*.

Простая найвышэйшая ступень параўнання ўтвараецца ад **формы вышэйшай** ступені з дапамогай прыстаўкі **най-**: *найпрыгажэйшы, найлепшы*.

Складаная найвышэйшая ступень утвараецца з дапамогай слоў **самы, найбольш, найменш + прыметнік**: *самы прыгожы, найменш вядомы, найбольш плённы*.

Заўвага. Некаторыя якасныя прыметнікі ўтвараюць **толькі складаныя формы** ступеней параўнання: *ветлівы – больш ветлівы, самы ветлівы*.

Зусім не ўтвараюць формы ступеней параўнання прыметнікі, якія абазначаюць: 1) **колькасна нязменную якасць**: *жывы, жанаты, мёртвы*; 2) **масць жывёлы**: *гняды, буры*; 3) **колер прадмета праз адносіны да іншых прадметаў**: *васільковы, бронзавы, блакітны*; 4) **складаныя прыметнікі**: *цёмна-сіні, пяціпавярховы*.

Увага: у беларускай мове ў словазлучэннях з формамі ступеней параўнання **залежнае** слова ставіцца ў **вінавальным** склоне з прыназоўнікам **за**: *брат маладзейшы за сястру, ліса спрытнейшая за ваўка*. Ужываюцца таксама параўнальныя звароты са злучнікамі **чым, як**: *мы дужэйшыя, чым ты думаеш; ураджай сёлета большы, як летась*.

СКЛАНЕННЕ І ПРАВАПІС ЗАЙМЕННІКАЎ

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – я, ты, яна, свой, свая, хто, што, чый, колькі

Р. – мяне, цябе, яе, свайго, сваёй, каго, чаго, чыйго, колькіх

Д. – мне, табе, ёй, свайму, сваёй, каму, чаму, чыйму, колькім

В. – мяне, цябе, яе, свой або свайго, сваю, каго, што, чый або чыйго, колькі або колькіх

Т. – мной(мною), табой(табою), сваім, сваёй(сваёю), кім, чым, чыйм, колькімі

М. – (аб, аба) мне, табе, ёй, сваім, сваёй, кім, чым, чыйм, колькіх

Н. – самы, сам, ---

Р. – самага, самога, сябе

Д. – самаму, самому, сабе

В. – самы або самага, самога, сябе

Т. – самым, самім, сабой(сабою)

М. – аб самым, самім, сабе

Розніца ў напісанні словазлучэнняў **не хто іншы – ніхто іншы ; не што іншае – нішто іншае** тлумачыцца асаблівасцямі ў іх значэнні. З часціцай **не** гэтыя спалучэнні маюць значэнне **супрацьпастаўлення**: *Гэта быў не хто іншы, як мой бацька. Чалавека цікавіла не што іншае, як*

мясцовыя звычаі. У хату ўвайшоў Пятрусь, а не хто іншы. Адмоўныя займеннікі ў падобных спалучэннях ужываюцца ў сказах, дзе ўжо ёсць адмоўе: *Ніхто іншы не мог дапамагчы. Нішто іншае яго не цікавіла.*

СКЛАНЕННЕ І ПРАВАПІС ЛІЧЭБНІКАЎ

Адрознівайце скланенне лічэбнікаў два (м. і н. род) і дзве (ж. род): *двух, дзвюх; двум, дзвюм; двума, дзвюма; аб двух, дзвюх.*

У лічэбніках ад адзінаццаці да дваццаці і трыццаці пішацца **цц**. У форме творнага склону перад канчаткам **-ю** падаўжаецца **ц** у лічэбніках **пяць**, ад дзевяці да дваццаці і трыццаці: *пяццю, дзесяццю, сямнаццаццю*. **Запомніце:** *дзвюма, двума, трыма, чатырма, шасцю, сямю, васьмю.*

У складаных колькасных лічэбніках ад **пяцідзсяці** да **васьмідзсяці** і ад **двухсот** да **дзевяцісот** пры скланенні змяняюцца абедзве часткі: *дзвесце, двухсот, двумстам, двумстамі, аб двухстах.*

Лічэбнікі **сто** і **сорак** маюць дзве формы: Н. і В. – *сто, сорак*; Р., Д., Тв., М. – *ста, сарака*.

Лічэбнікі **дзевяноста**, **паўтара** (м. і н. род), **паўтары** (ж. род) не змяняюцца.

Пры скланенні **састаўных** колькасных лічэбнікаў змяняецца **кожнае слова**: *шэсцьсот восемдзсят пяць, шасцісот васьмідзсяці пяці, шасцістам васьмідзсяці пяці, шасціюстамі васьмюдзсяццю пяццю, аб шасцістах васьмідзсяці пяці.*

Састаўныя **парадкавыя** лічэбнікі на **-тысячны**, **-мільённы**, **-мільярды** пішуцца ў адно слова: *статысячны* (але *сто тысяч*), *двухмільённы* (але *два мільёны*). Калі першая частка такіх слоў запісана **лічбай**, то ставіцца **злучок**: *10-тысячны, 2-мільярды*.

Адрознівайце скланенне **колькасных** і **зборных** лічэбнікаў:

Н. *тры, трое*

Р. *трох, траіх*

Д. *тром, траім*

В. *тры або трох, траіх*

Т. *трыма, траімі*

М. *аб трох, аб траіх*

УЖЫВАННЕ ЛІЧЭБНІКАЎ З НАЗОЎНІКАМІ

Пры лічэбніках **два**, **дзве**, **тры**, **чатыры** назоўнікі, прыметнікі, дзеепрыметнікі, парадкавыя лічэбнікі, займеннікі ўжываюцца ў **назоўным** склоне **множнага ліку**: *два газетныя экзemplяры, тры мае сястры.*

Пры колькасных лічэбніках ад **пяці** і далей назоўнікі ўжываюцца ў **родным** склоне **множнага ліку**: *пяць кніг, дваццаць гадоў.*

Пры **дробавых** лічэбніках назоўнікі маюць форму **роднага склону адзіночнага ліку**: *дзве пятыя дарогі, пяць восьмых метра, паўтары тоны.*

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – *дзве трэція дарогі, паўтара метра*

Р. – *дзвюх трэціх дарогі, паўтара метра*

Д. – *дзвюм трэцім дарогі, паўтара метрам*

В. = Н.

Т. – *дзвюма трэцімі дарогі, паўтара метрамі*

М. – *аб дзвюх трэціх дарогі, паўтара метрах*

Зборныя лічэбнікі ўжываюцца з 1) **множалікавымі назоўнікамі**: *двое сутак, трое штаноў*; 2) **назвамі маладых істот**: *трое дзяцей, чацвёрта парасят*; 3) **назоўнікамі і асабовымі займеннікамі**, якія абазначаюць **асоб мужчынскага полу**: *двое мужчын, трое студэнтаў*; 4) са словамі **людзі, коні, гусі, свінні**: *двое гусей, трое коней, дзвяцера чалавек.*

Пры абазначэнні **адлегласці** лічэбнік ужываецца ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **за**: *за два крокі, за дзвесце метраў, за пяць кіламетраў.*

Для выражэння **прыблізнай колькасці** выкарыстоўваюцца: а) **адваротны парадак слоў**: *метраў пяць, кіламетры чатыры*; б) **два лічэбнікі**: *тры-чатыры метры, пяць-шэсць дзён*; в) прыназоўнікі **пад, з, за, каля** ў спалучэнні з формай пэўнага склону: *яму пад семдзсят, каля двух метраў, дзён з пяць, дні за тры.*

Пры абазначэнні **часу** лічэбнік ужываецца з прыназоўнікам **а**: *а пятай гадзіне, а палове на шостую.*

Парадкавыя лічэбнікі, якія ў спалучэнні з назоўнікам абазначаюць **дату**, ужываюцца ў форме **роднага склону**: *першага верасня, дваццаць пятага сакавіка*. У назве **свята** лічэбнік мае форму **назоўнага склону**: *Першае мая, Восьмае сакавіка.*

ПРАВАПІС АСАБОВЫХ КАНЧАТКАЎ І СУФІКСАЎ ДЗЕЯСЛОВАЎ

Змяненне дзеясловаў па асобах і ліках называецца **спражэннем**. У залежнасці ад характару асабовых канчаткаў выдзяляюцца **першае і другое** спражэнні.

Спражэнне можна вызначыць па **інфінітыве**: да **2-га** спражэння адносяцца:

- а) дзеясловы на **-іць, -ыць (акрамя аднаскладовых: жыць, шыць)**: *любіць, касіць, смажыць*;
- б) дзеясловы на **-ець (акрамя хацець)**, калі **е** выпадае ў 1-ай асобе адзіночнага ліку: *вярцець – я вярчу, ненавідзець – я ненавіджу* (параўнайце: *чарнець – я чарнею, бялець – я бялею – I спражэнне*);
- в) а таксама **гнаць, залежаць, належаць, дрыжаць, баяцца, спаць, стаяць, ляжаць, маўчаць, глядзець**.

Усе астатнія дзеясловы адносяцца да **1-га** спражэння: *хацець, шыць, чытаць*.

Увага: дзеясловы **бегчы, есці, даць** адносяцца да **рознаспрагальных**: *я – бягу, ем, дам; ты – бяжыш, ясі, дасі; ён – бяжыць, есць, дасць; мы – бяжым, ямо (ядзім), дамо (дадзім); вы – бежыце, ясце, дасце; яны – бягуць, ядуць, дадуць*.

Праваяпіс галосных у канчатках дзеясловаў **1-га** спражэння залежыць ад **асновы і месца націску**:

а) пасля зацвярдзелых зычных у **форме 1 асобы множнага ліку пад націскам** пішуцца галосныя **о, э**: *бяром, бярэш, сячом, сячэш; не пад націскам – а: кажам, пішам, кажашце, пішаце*;

б) пасля мяккіх зычных і пасля галосных у **форме 1-ай асобы множнага ліку пад націскам** пішацца **ё**: *цвіцём, вядзём; не пад націскам – е: сеем, дрэмлем*;

в) у **форме 2-ой асобы множнага ліку ў першым пераднаціскным складзе** пішацца літара **я**: *жывяце, ірвяце, цвіцяце*. Каб не памыліцца ў напісанні гэтай формы, неабходна спачатку паставіць дзеяслоў у 1-ай асобе множнага ліку, дзе выразна праяўляецца націскны і ненаціскны канчаток: *вязём – везяце, мыем – мыцеце*.

Трэба **адрозніваць канчаткі** дзеясловаў 1-ай і 2-ой асобы множнага ліку **абвеснага і загаднага ладу**: *бяром, жывём, бяжым, бераце, жывяце, бежыце – абвесны лад; бярэш, жывем, бяжым, бярыце, жывіце, бяжыце – загадны лад*.

Неабходна **адрозніваць** дзеясловы тыпу **абяздолець** (самому) і **абяздоліць** (каго). Пры гэтым трэба кіравацца наступным: **непераходныя дзеясловы** перад суфіксам інфінітыва **-ць** маюць галосныя **е, а** і змяняюцца па **1-ым** спражэнні: *знясілець, абветраць, знясілею, абветраю, знясілееш, абветраеш, знясілее, абветрае*. **Пераходныя дзеясловы** перад суфіксам інфінітыва **-ць** маюць галосныя **і, ы** і змяняюцца па **2-ім** спражэнні: *знясіліць, абветрыць, знясілю, абветру, знясіліш, абветрыш, знясіліць, абветрыць*.

Напісанне суфіксаў **-ава-, -ява-, -ва-** ў дзеясловах залежыць ад таго, на што заканчваецца дзеяслоў у **форме 1-ай асобы адзіночнага ліку**: калі на **-ую, -юю**, то ў неазначальнай форме і ў прошлым часе пішуцца суфіксы **-ава-, -ява-**: *святкую – святкаваць, святкаваў, маляю – маляваць, маляваў*; калі на **-ваю**, то суфікс **-ва-**: *загадваю – загадваць, загадваў, пераконваю – пераконваць, пераконваў*.

Суфіксы **-іва-, -ыва-** пішуцца пасля збегу зычных, апошнімі з якіх бываюць **л, н, р**: *падтрымліваць, праветрываць*.

Калі інфінітыў закончанага трывання на **-іць** мае папярэдні галосны, то ў незакончаным трыванні перад суфіксам **-ва-** замест **і** пішацца **й**: *супакойць – супакойваць, прыклеіць – прыклеіваць*.

У прыставачных дзеясловах, калі націск падае на склад перад суфіксам **-ва-**, захоўваецца ці аднаўляецца **націскное о**: *падскочыць – падскокваць, адпрасіцца – адпрошвацца*.

Перад суфіксамі **прошлага часу –л-, -ў-** захоўваюцца галосныя, якія ўжываюцца перад **-ць** у інфінітыве: *належаць – належаў, належала, дагледзець – дагледзеў, дагледзела*. **Параўнайце:** *кніга належыць брату, сястра дагледзіць дзіця* – формы **3-й** асобы адзіночнага ліку **цяперашняга часу**.

УТВАРЭННЕ, УЖЫВАННЕ І ПРАВАПІС ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ

Дзеепрыметнікі ўтвараюцца ад асноў дзеяслова. Дзеепрыметнікі **незалежнага стану** **прошлага часу** ўтвараюцца ад **асновы інфінітыва** пры дапамозе суфікса **-л-**: *пажаўцець – пажаўцелы, зарасці – зарослы*. **Непажадана ўжываць** формы з суфіксамі **-ўш-, -ш-**: *падросшы, парыжэўшы*, паколькі яны супадаюць з аманімічнымі дзеепрыслоўямі: *Праросшы парастак убіраўся ў сілу. – Праросшы, парастак убіраўся ў сілу*.

Дзеепрыметнікі залежнага стану **прошлага часу** ўтвараюцца ад асновы **інфінітыва пераходных дзеясловаў закончанага трывання** пры дапамозе суфіксаў: **-н-** -- пры аснове на **а, я**: *апрацаваць – апрацаваны, засеяць – засеяны*; **-ен-, -ан-** -- пры аснове на **зычны** і на галосныя **і, ы, е**: *з'есці – з'едзены, пазычыць – пазычаны, забяліць – забелены, дагледзець – дагледжаны*; **-т-** -- пры аснове з аднаскладовай каранёвай марфемай: *выліць – выліты, апрануць – апрануты*.

Нехарактэрны для беларускай мовы дзеепрыметнікі **незалежнага стану цяперашняга часу** з суфіксамі **-уч-, -юч-, -ач-, -яч-**, а таксама дзеепрыметнікі **залежнага стану цяперашняга часу** з суфіксамі **-ем-, -ім-**: *кантралюючыя і кантралюемыя органы* (трэба: *кантрольныя і падкантрольныя органы*).

У беларускай мове **адсутнічаюць зваротныя дзеепрыметнікі**: нельга ўжываць формы тыпу *развіваючыся краіны, прагаладаўшыя дзеці*.

Каб пазбегнуць непажаданых форм дзеепрыметнікаў, трэба карыстацца: 1) **ужывальнымі формамі дзеепрыметнікаў**: *увядшыя цветы – завялыя кветкі*; 2) **прыметнікамі і назоўнікамі**: *падаючая звезда – зічка, тоскуючий взгляд – тужлівы погляд*; 3) **дзеясловамі ці дзеепрыслоўямі**: *я не пьющий – я не п'ю; идущие люди смотрели в её сторону – ідучы, людзі глядзелі ў яе бок*; 4) **даданымі сказамі**: *одинокая свеча, горевшая на столе... --- адзінокая свечка, якая гарэла на стаде...*

УТВАРЭННЕ І ПРАВАПІС ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯЎ

Дзеепрыслоўі **незакончанага трывання** ўтвараюцца ад асноў **цяперашняга часу** дзеясловаў **незакончанага трывання** з дапамогай суфіксаў **-учы, -ючы** (калі дзеяслоў **1-га** спражэння) і **-ачы, -ячы** (калі дзеяслоў **2-га** спражэння): *бягуць – бегучы, чытаюць – чытаючы, ляжаць – лежачы, стаяць – стоячы*.

Але: *баяцца – баючыся, дрыжаць – дрыжучы, крычаць – крычучы, спаць – сплучы*.

Дзеепрыслоўі **закончанага трывання** ўтвараюцца ад асноў **прошлага часу** дзеясловаў **закончанага трывання** з дапамогай суфіксаў **-ўшы** (пры аснове на галосны) і **-шы** (пры аснове на **зычны**): *сагнаў – сагнаўшы, апёк – апёкшы*.

Ад **зваротных** дзеясловаў утвараюцца **зваротныя дзеепрыслоўі**: *мыюцца – мыючыся; памыўся – памыўшыся; вітацца – вітаючыся; навітаўся – навітаўшыся*.

Увага: дзеепрыслоўі, утвораныя ад дзеясловаў **незакончанага трывання** з дапамогай суфіксаў **-ўшы, -шы**: *бегшы, мыўшы, касіўшы, лічача парушэннем літаратурнай нормы* (трэба: *бегучы, мыючы, косячы*).

АСАБЛІВАСЦІ КІРАВАННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У словазлучэннях выразна выяўляецца нацыянальная спецыфіка мовы. Так, у беларускай мове дзеясловы са значэннем **веглівасці** тыпу *дзякаваць, выбачаць, дараваць* утвараюць словазлучэнні з назоўнікамі (займеннікамі) у форме **давальнага** склону: *выбачайце мне, дараваць сябру*.

Дзеясловы са значэннем **руху** тыпу *ісці, бегчы, плыць*, а таксама **волевыяўленчыя** (*наслаць, адправіць, выправіць*) спалучаюцца з назоўнікамі (займеннікамі) у форме **вінавальнага** склону з прыназоўнікамі **па, у** (з назвамі грыбоў і ягад): *пайсці ў грыбы, наслаць па доктара*.

Дзеясловы са значэннем **думкі, маўлення, пачуцця** тыпу *гаварыць, казаць, распытваць, разважаць, думаць, клапаціцца* спаалучаюцца з назоўнікамі (займеннікамі) у форме **вінавальнага** склону з прыназоўнікам **пра**: *думаць пра будучае, разважаць пра твор, клапаціцца пра дзяцей*.

Дзеясловы тыпу *смяяцца, жартаваць, рагатаць, насміхацца, здэкавацца, кніць* кіруюць назоўнікамі (займеннікамі) **роднага** склону з прыназоўнікам **з**: *жартаваць з сябра, здэкавацца з палоннага*.

Дзеясловы *хварэць, захварэць* ужываюцца з назоўнікамі **вінавальнага** склону з прыназоўнікам **на**: *хварэць на грып, захварэць на адзёр*.

Дзеясловы *ажаніць, ажаніцца* ўжываюцца з назоўнікамі (займеннікамі) **творнага** склону з прыназоўнікам **з(са)**: *ажаніцца з Вольгай, ажаніў сына з суседкай*.

Дзеясловы і **аддзеяслоўныя назоўнікі** са значэннем **пачуцця жалю, смутку, тугі** кіруюць назоўнікамі ў форме **меснага** склону з прыназоўнікам **па**: *сумаваць па школе, туга па радзіме*.

Дзеясловы і **назоўнікі** са значэннем **дзеяння** ўжываюцца з назоўнікамі **меснага** склону з прыназоўнікам **па**: *хадзіць па пакоі, вандроўка па гістарычных мясцінах*.

У беларускай мове шмат іншых спецыфічных словазлучэнняў: пісаць **на** адрас, вызначыць **на** смак, смуткаваць з прычыны, адрознівацца значэннем, малы памерам, паводле закона, паехаць **да** брата, дом **на** два паверхі, стаяць **ля** (каля) окна, некалькі разоў **на** тыдзень, **на** карысць каму, падобны **да** каго, не выканаць **праз** лялоту, загадчык аддзела, заляцацца **да** дзяўчыны, ехаць у млын, чытаць сам сабе, узяць шлюб, скасаваць шлюб, даглядаць дзіця і інш.